

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԱ ՏԱՐԻ

ԺԱԺԲ

1987

ՄԻՈՒ

ԱՄՆԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԱ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1987

Նոյեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ' 11 - 12

1987

November - December

No. 11 - 12

S I O N

VOL. 61

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

904-98

digitised by

A.R.A.R.@

10474 298

ԽՍԻՐԱԳՐԱԿԱՆ

Տ Ա Ր Ե Փ Ա Կ

Տարի մը ևս կը մօտենայ իր անփառունակ վախճանին։

Կ'ընենք յոռետես այս հաստատումը, վասնզի եթէ հպանցիկ ակնարկ մը նետելու ըլլանք արդի մարդկութեան պարզած վիճակին, չունինք զայն ճշգրտօրէն որակող աւելի յարմար բառեր քան ըփոթն ու անկերպաբանը։

Նենգ ու գձուձ հաշիւներ, յորդ սւ սանձագերծ կիրքեր, անկրօն ու սկեպտիկ գաղափարաբանութիւններ կը ջնան ամէնուրեք ստեղծել քառսային վիճակ ու տրամադրութիւն։ Լիբանան կը շարունակէ արիւնիլ տառներով տարիներէ ի վեր, Պարսից Մոցի մէջն ու մօտակայքը կրօնական մոլեռանդութիւնը իրար դէմ զինած է երկու հաւատակից ժողովուրդներ, արեան բալնիքներ հոսեցնելով եօթ տարիներէ ի վեր, Միջին Արեւելքի թնձուկը չի խոստանար տակաւին լուծում մը արդար, չէ յանգած դեռ հրաքուիւր Կիպրոսի մէջ, ներխուժող ուժերէ աւելի բորբոքած, որուն արձակած կայծերու շիջումը վստահուած է կամազուրկ ՄԱԿի կողմէ տրամադրուած ուժերու։ անդին, Եւրոպայի արևմտեան ծայրամասի կղզիին մէջ, դաւանական ամօթալի նեղմտութիւններ ու անհանդուրժողութիւններ, քաղաքական հաշիւներէ ալ աճած և ուռած, եղբայր եղբոր դէմ են հանած, ու կարելի է տակաւին երկարել շարքը դէպի արևելք, հարաւ ու արևմուտք, հասնելու համար մինչև Սրի Լանքա (Սէյլան), Հարաւային Ափրիկէ և Նիքարակուա։

Դժուար է անշուշտ մատնանշել յանցագործներ, փաթթելու համար անոնց վզին պատասխանատուութիւնը այս տխուր զոյաժիճակին։ Վերջին հաշուով, բոլորս ալ գերծ չենք պատասխանատուութենէ, մեծ կամ փոքր չափերով, երբ կը թերանանք քաղաքացիական մեր պարտականութեան մէջ։ Մեր ժողովուրդը իմաստուն առած մը ունի։ «Ամէն մարդ պարտականութիւն մը ունի կատարելիք մարդկութեան հանդէպ»։

Բայց մարդ ֆիզիքական, այսինքն ապրող, մտածող ու գործող էակ մը ըլլալուն հետ ու չափ՝ հոգևոր էակ մըն է։ Ահա թէ ինչու մենք աւելիով յանցաւոր ենք ու պատասխանատու՝ երբ կոնակ կը դարձնենք մեր կրօնական կամ բարոյական պարտաւորութիւններուն։ Պարապ տեղը ըսուած չէ թէ ազգ մը կամ պետութիւն մը կը կործանի երբ խախտին հիմերը իր բարոյականին։

Անշուշտ թէ պայքարները, մարդերէ մարդ և պետութիւններէ պետութիւն, պիտի դադրէին, եթէ չըլլային ցեղային, զաղափարական, կրօնական, դաւանական կամ՝ այլ կարգի շերտաւորում-

ներ, որոնք մարդկային որոշ խմբաւորութիւններուն կողմէ տան ինքնագործման նկարագիր ու հայեցակէտ, բայց անոնց հետ է անկախել որ իրողութիւնը ըլլար տարբեր, վասնզի մարդկութիւնը յաւանդու հօտ մը չէ, անքան ու կամազուրկ: Ամէն մարդ և հասարակական թիւն ունի իր ուրոյն զաղափարակէտը կամ աշխարհայեացքը: Ուրեքութիւնը կը սկսի այն կէտէն, երբ կը փորձենք սահմանադրել ազատութիւնը ուրիշին, պարտադրելով որ ան պարի, մտածէ ու զործէ մեզի պէս, մեր ուղած ու հասկցած ձևով: Երբ անձը կամ հաւաքականութիւնը ճշմարտութիւնը սխառուազ կը տեսնէ իր դատանած սկզբունքներուն ու տեսակէտներուն մէջ միայն, իոկ ուրիշներունը կը նկատէ, թիւր ու թերի, կարօտ սրբազրութեան:

Աշխարհի այս անփառունակ կացութիւնը չէր կրնար հրաւիր անդադարձը չունենալ մեր ժողովուրդին վրայ, մանաւանդ որ ան սփռուած է համագոյքի շորս ծագումն: Ժխտական լը ազդեցութիւնը թէ՛ նիւթական—ֆիզիքական և թէ՛ կրօնա—բարոյական մարզերու մէջ: Բաւ է յիշել դժոխային պայմանները, որոնք բաժինը եղան Լիբանանի հայութեան և կը շարունակեն ըլլալ, քաղաքացիական պատերազմի բովանդակ ընթացքին: Աւելի բախտաւոր չեղաւ մեր հայրենիքի դրացի Իրանի պատմական ու պատուական հայ գաղութին ճակատագիրը: Տուժեց Իրաքի ալ հայութիւնը: Աւելորդ է խօսիլ ձուլման վտանգի մասին՝ Գամիկեան սուրի նման կախուած Արեւմտեան Եւրոպայի, Ամերիկայի և Աւստրալիոյ հայութեան զխուռն: Օտար մշակոյթներու և քաղաքակրթութեանց բացասական ազդեցութեանց հետ ու նման՝ մտահոգիչ են մանաւանդ ապականիչ ու բարոյապէս խաթարուած մթնոլորտը Արեւմտեան աշխարհի գոհններուն, որոնց նեխանքն ու զարշահոտութիւնը սկսած են անոյշ հոտիլ մեր նորահաս սերունդի զգայարաններուն: Ընտանեկան պատուի ու սրբութեանց քայքայումը զաղտնիք չէ թէ լայն կը բանայ դուռը ապագայնացումի ու ալլաւերման:

Հոգևոր և բարոյական ուժերու վերյառնումը միայն պիտի կարենայ փրկել անդունդի եզրին հասած վատուէր մարդկութիւնը հետախաղաղ բնաշնչումէ: Երեմիական մը չէ որ կը փորձենք ընել այս տողերով: Յորդած է բաժակը մեղքին, արագասոյ՜ երկվարը չարիքին ու քաղաքակրթութիւնը չէ որ պիտի կրնայ սանձել զայն: Հին օրերուն երբ Իսրայէլի ժողովուրդը մեղանչէր, աստուածային պատուհասը չէր ուշանար զինք զգաստացնելու: Քրիստոսի ծնունդէն մօտ երկու հազար տարիներ ետք ապրող արդի մարդկութիւնը — մանաւանդ յիշառուկէս հաշուող քրիստոնեաներս — արժանի չենք արդեօք նման արդար պատիժի:

Պատասխանը դրական ըլլալ կը թուի, դժբախտաբար:

Գ. Ճ.

ՍԵՐ ԻՍԿԱԿԱՆՔ ԳԱՆՁԸ

«Ջի ուր զանձն ձեր է, անդ եւ սիրտ
ձեր եղիցիմ» (ՂԿՍ. ԺԲ. 34):

Գրանձ բառը շատեր կ'ըմբռնեն լոկ իր նիւթական իմաստով: Դրամն է ան, մեր առջև երջանկութեան դռները բացող իր այժմի՞ն ու զօրութեամբը: Ու շատ պարզ է խօսքը Աւետարանին, թէ մեր սիրտը կը գտնուի հոն ուր մեր գանձն է:

Բոլորիս ծանօթ են միջոցները, ուղիղ թէ անուղիղ, որոնց կը դիմեն մարդիկ, տիրանալու համար նիւթական հարստութեան, քանի մը տասնամիակնեւորւ վրայ տարածուող աստեղոր մեր կեանքին ճիղճ բարիքները լուսագոյնս ըմբռնելու կարենալու համար: Հոգեւոր գաճաճը, որուն, մեր Տիրոջ խօսքերով, ոչ գող կը մերձենայ և ոչ ցեցը կ'ապականէ, և որմէ քողուած բարիքը յաւիտեաններու վրայ կ'երկարագոյնի: Անոր հաշիւը ընող չկայ: Եւ եթէ կայ, ծաղրանքի առարկայ կը դառնայ, իբր հաստատ իրողութիւնը թողած և երեւակայելիին ու անստոյգին գացող ցնորամիտ անհատ մը:

Հոս կ'ուզեմ ներկայացնել մտերմ վէպ մը, որ շատ հաւանաբար հէքիաթ մըն է, զուրկ իրական հիմքէ, բայց որ կը պարունակէ բարոյական մեծ դաս մը:

Ծնցոտիներ հագած, վերջին ծայր աղքատ մարդ մը քաղաքէ քաղաք կը շրջէր, մուրացկութեամբ իր փորը կշտացնելու համար: Երբ որոշ քաղաք մը կը հասնի, կը տեսնէ որ անոր բոլոր բնակիչները տրտուծ տխուր են: Երբ կ'ուզէ հասկնալ պատճառը այս երեւոյթին, տեղացիները կը պատասխանեն թէ իրենց թագաւորը մեռած է և տեղը բռնող չկայ: Մուրացիկին զարմացումին վրայ կը պատասխանեն թէ իրենց մօտ սովորութիւն կայ որ վնասակար գահաժողովը չթողու, այլ իր վախճանումէն ետք քաղաք այցելող առաջին օտարականը բաղձի իրենց արքայական գահուն վրայ: Սակայն ան-

միջապէս կը յայտնեն նորեկին թէ իրենց մօտ թագաւորութիւնը ցեղանոց պաշտօն մը չէ, այլ սրտը շրջանէ մը ետք վնասակար կ'աքորուի ամայի ու անմարդաբնակ կղզի մը, ուր գիշատիչ գաղաններ պատրաստ են զինքը յօշոտելու: Նորեկը թախանձագին կը խնդրէ որ զինքը զերծ կացուցանեն փառայեղ այդ պաշտօնէն, քանի որ ան պիտի աւարտէր ա'յնքան անարգ ու անազորոյն մահով մը: Քաղաքացիները, հաւատարիմ իրենց սկզբունքին, կը մնան անդդուելի: Յաջորդ օր իմաստութեան լոյսը կը ծագի աղքատին մօտէն մէջ ու ան սիրով կ'ընդունուի իրեն առաջարկուած բարձր պաշտօնին: Գահ բարձրանալէ ետք, իր առաջին գործը կ'ըլլայ մաքրել ամայի այդ կղզին փուշերէն ու ասատակներէն և ոչնչացնել գիշատիչ անասունները: Ապա հրամայեց որ շքեղ դղիակ մը կառուցուի հոն և շուրջը վերածուի կանաչադարձ պուրակի: Այնպէս որ իր պաշտօնավարութեան շըրջանը չլրացած՝ ամէն ինչ կազմ ու պատրաստ էր արդէն: Ու փոխանակ սուկուտով ու ստրատիով նայելու ապագային, սկսաւ անձկայրեաց սիրով սպասել այն երջանիկ օրունին, ուր վերջ պիտի գտնէր իր պաշտօնավարութեան շրջանը:

Նոյնը չէ՞ եղած միթէ պտրագան սուրբերուն, որոնք, արհամարհած նիւթական գանձերը, փոյթ են ըրած ամբարելու հոգեւոր գանձ, որ բնու իրենց ձեռքէն պիտի չելլէ: Անոնք նիւթէն վեր բարձրանալով՝ գնած են անմահութիւնը: Յաճախ ալ նիւթը միջոց ըրած են իրենց հոգիներու փրկութեան:

Մեր և սուրբերուն միջև գոյութիւն ունեցող մեծագոյն տարբերութիւնը այն է արդարեւ, որ մինչ մենք մահէն կը ստանանք ու անոր տնունն անգամ չենք ուզեր լսել, սուրբերը անվախօրէն կը դիմաւորէին մահը, զայն նկատելով զուռ մը՝ անմահութեան վրայ բացուող:

Բի՛ւր երանի անոր, որ տիրացած է հոգեւոր գանձի դիզելու գաղանքին և իմաստութեան: Մահ չունի ան: Աւելի ճիշդ՝ ֆիզիքական մահը մահ մը չէ իրեն համար: Ինչպէ՞ս չյիշել հոս Սրբուհի Թերեզան, որ իր հանապազօրեայ աղօթ-

քին մաս դարձուցած էր խնդրանք ուղղել Տիրամօր, որպէսզի օր առաջ անցնելով մահուան դռներն, արժանի ըլլալ անոր ու իր Միածինին քաղցր տեսութեան։

Մեզմէ շատերուն ծանօթ է իր ոսկիի գէգերուն առջև անսուսող մեղմուղ միջիտնատերին պատմութիւնը։ Մոռցած ըլլալով բանալին որպէս գանձատուն ծառայող փեսայորի իր նկուղին դրան վրայ, դուրսի կողմէն, ան կ'որգելափակուէր ներս, երբ ոչ ոքի յայտնած էր իր ուր երթալը։

Աւետարանները լիցուն են դրուագներով, ուր իրենց սիրտը իրենց նիւթական հարստութեան կապած ողորմելիներուն հետ իր արտաքին աւերակներէն զաւարտելով, ան կ'որգելափակուէր ներս, երբ ոչ ոքի յայտնած էր իր ուր երթալը։

Բոլոր կրօնքները, բնականօրէն, վեր կը դասեն հոգին՝ նիւթէն ու մարմինէն։ Նոյնը ըրած են նաեւ իմաստասիրական դրութիւններ, նախաքրիստոնէական դարերէն սկսեալ, յիշած անշուշտ երկուքին բնոյթին ու առանձնաշարականութեան վրայ, մին իրրեւ քայքայելի ու կորնչական, իսկ միւսը իրրեւ անժանգ ու տեւական։

Ըսուած է թէ ծաղկալից ճամբաները միշտ ալ փառքի չ'են առաջնորդեր։ Կարեալը, անշուշտ, ճամբան չէ, այլ վայրը՝ ուր կ'առաջնորդէ մեզ ճամբան։ Մասնաւորօրէն արտօնուած չէ մեզի ճամբան մէջտեղը անշարժօծալ։ Ինչ կ'ործէ ծաղկալից ճամբան, երբ անոր վերջաւորութիւնը անդունդի մէջ կը նայի։

Գիտնանք ուրեմն, քանի ժամանակը մեր ձեռքն է, հոգեկան գանձ ճամբարել, ապահովելու համար մեր իսկական ապագան։ Ու այդ կրնանք ընել Գրիգորի հեռաքերուն վրայէն քայլելով, այսինքն հեռակէտով Անոր պատուիրաններուն։

ԳԵՂՈՐԻ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԻԱՆ

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՓԱՆՈՒՍՆ ՅԵԳԻՊՏՈՍ(*)

Հրաշալի ծնունդէն քիչ օրեր յետոյ, Հերովդէս խռովուն վիճակի մը ժառանգեցաւ։ Երեք մոգեր, ալեւոր ու իմաստուն, Արևելքէն եկած, բերած էին իրեն աւետիսը նոր արքայի մը ծնունդին։ Ինչպէ՞ս չ'իտալէր իր սիրտը սև այդ աւետիսէն, երբ այդ նորածինին մէջ ան կը տեսնէր սպառնալիք մը իր գահին ու կայսրութեան, իմաստուն ծերունիներու խօսքը չէր կրնար ըլլալ պատահական ու անկշիռ։ Կասկածը որդի մը պէս սկսեւ կրծել իր ժողովրդի հոգին։ Պէտք էր ամէն միջոց խորհիլ, չ'քացնելու համար խորհրդաւոր մոնսկը։

Նորէն երկնային միջոտմութիւն մը, տեսիլքի մը միջոցաւ, հարկաւոր էր, փրկելու համար կացութիւնը։ Ու Տիրոջ հրեշտակը կրկին կ'երևէր Յովսէփի, իր քունին մէջ իրրեւ երազ, թնադրելով հեռանալ Յուդայաստանէն, ուր պիտի բնադրուէր մեծ սնիրը եւ առժամաբար ապաստանիլ ասպնջական Եգիպտոսի հողին վրայ։

Լիզուած հոգեպէս ու մարմնապէս, Յովսէփ ու Մարիամ, փրկելով նորածինը փոխ ի փոխ, կը կորէին ընդարձակ աւազուածք Սինայ թերակղզիին։ Գիտէին թէ բարի ձեռքի մը հովանին կոչուած էր զիրենք պաշտպանելու բնութեան հար ուժերէն ինչպէս դարանակալ դահիճներէն։ Սակայն հոգեպէս արարածներ էին վերջապէս, ու կասկածը, անծայրածիր անապատի առանձնութիւնէն տնձաւ, մերթ կը բռնանար անոնց մտածութիւն, կ'ստէրնաւ յոգնութիւնը ֆիզիքական։ Երկնական մարմին՝ սխալաբանք արեւին, հակառակ ճամբան՝ եղանակին, կ'այրէր անոնց պար-

(*) Գլուխ մը՝ Պեղինակին հրատարակելի գործէն — «Տիրամայրը» — «Երթէ մասեր լայն առանց Արեւի մէջ 1978—82 տարիներուն»։

տառած մարմինները: Այդ բոլոր նեղու-
թիւնները անարտունջ կրկնու շնորհիւ ու
քաջութիւնը կը հայցէին Աստուծոյ:

Արեւը հորիզոնէն վար չսահած, ա-
նոնք հասան ուստիսի մը եղբին: Հովիւ-
ներ, պարզուկ ու սրտամօտ, ընդառաջե-
ցին յոգնապառ ընտանիքին և իրենց
անուանի հիւրասիրութեամբ առաջարկե-
ցին որ դիշերեն իրենց մօտ: Յերեկուսն
տօթին հակառակ՝ դաժան է ցուրտը անա-
պատի գիշերուան: Գիշատիչ անասուններ
ալ պակաս չէին:

Յաջորդ առաւօտ, երբ կազդուրուած
ամօլն ու նորածինը վերստին բռնեցին
Եգիպտոսի ճամբան, մանուկը սկսաւ սուր
ճիւղեր արձակել: Անօթի էր: Մայրը դիե-
ցուց զինք: Այդ միջոցին կաթի քանի մը
կաթիլներ սահեցան Մարիամի ստինքնե-
րէն ու լուծուեցան հրաշէկ աւազին մէջ:
Մեծ պիտի ըլլար զարմանքը ամօլին,
երբ կարճատե պանդխտութենէ դարձին,
նոյն տեղը բուսած պիտի գտնէին սաղաթ-
թանիտ արմաւենի մը, իր թեւերը գոհա-
րանական աղօթքի մը պէս պարզած եր-
կընքի կապոյտին:

Երեք օրեր ետք հասան Եգիպտական
հիւրընկալ հողը: Լրանալու մօտ էր ու-
տեսանդէնի իրենց վտիտ պաշտը ու Յով-
սէփ ուղեց կերպ մը գտնել, ճորելու հո-
մար իր խօսեցեալին ու իր հօրնական
խնամքին յանձնուած հրաշք-մանուկին
ապրուստը:

Հնոյ չէր անշուշտ կեանքը Եգիպ-
տոսի մէջ: Թէեւ ժողովուրդը պարզամիտ
էր ու բացարժա, բայց Հռովմէական լուծը
առաջնացած էր անսկսական տաքնապ:
Նեղոսի բարիքները առատօրէն կը հոսէին
օտարի որկորէն ներս:

Տարագիր ամօլը տուայտանքի պա-
հերէ դերձ չէր կրնար մնալ: Որքան ալ
հոգով ըլլային մեծ ու մաքուր, պէտք
էր վճարէին տուրքը տկար իրենց մար-
միններուն: Ո՞ր մեծը չէ ունեցած վա-
րանքի ու գալթումի պահեր:

Շատ չմնացին Նեղոսի երկիրը: Երեք
օրեր ետք արդէն Հերովդէս վայրագօրէն
գործադրած էր իր յղացած Սագայէլական
ծրագիրը: Երկու տարեկանէն վար ոչ մէկ
երախայ ողջ մնացած էր Դաւթի քաղաքին

մէջ: Հրեշտակներու աւետարեք օրհնեցէն
քանի մը օրեր յետոյ, սուգն ու շիւանը
պիտի մանէին գիւղակին շատ մը տունե-
րէն ներս ու լսելի պիտի ըլլային կոծն
ու կականը, մոռցնել տալով նոր ու բարի
օրերու սեմին կեցած ըլլալու զորոյցները,
չրջան ընող քանի մը օրեր առաջ, արե-
ւելեան նորանշուն աստղին յայտնութենէն
ծագում առած:

Նորէն տեսիլք գիշերախառն: Ու նո-
րէն Յովսէփ՝ խնդրոյ առարկան: Ճեռ
Մարիամն ու մանուկը ու վերագործիք
պապկնական երկիրք, վառնդի մանկան
կեանքը խնդրող գտած է իր արժանի
պատուհասը: Արդարեւ, Հեշովդէս որդ-
նակեր կը մահանար գաղտնախորհուրդ
պարագաներու ներքեւ, իր բեմադրած
սպանդէն քանի մը օրեր յետոյ, յագեցնե-
լով տրգար վրէժը բազմահարկը որդե-
կորոյս ծնողքներու և ընտանեկան պո-
րագաներու:

Բայց Բեթղեհէմ ալ պիտի չմնային
երկար: Տիրոջ հրեշտակը իրենց ետ պիտի
տանէր Նագարէթ, որպէսզի տրգարանար
մարգարէներէն կանխագուշակուածը թէ
մանուկը «Նազովրեցի» պիտի կոչուի:

Դիւրին չէ անշուշտ Աստուծոյ ծրա-
դրած մարդկային փրկագործութեան ա-
րարքին մէջ մեծ ու պատասխանատու
դեր վերցնել: Յովսէփ ու Մարիամ տեղ-
եակ էին այս ճշմարտութեան: Գիտէին
թէ մանուկը, որ հասակ պիտի առնէր
իրենց խոնարհ ու խոնաւ յարկին ներքեւ,
չէր պապական ժիտն իրենց, այլ ամ-
բողջ համադոյքին: Թէ Երկնաւոր Հայրը
յանձնած էր զԱյն իրենց իբրեւ աւանդ,
Անոր մարմնական կազմաւորումը հասցը-
նելու համար իր լրուծին:

Երջանիկ է մարդ երբ Տիրոջ աջն ու
հովանին իր վրայ գգալու պայծառատե-
սութեամբ է օծուած: Յովսէփ ու Մա-
րիամ չէին կրնար չուենենալ սփոփարար
ու կազդուրիչ այս գիտակցութիւնը:

Գ.

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Ինչո՞ւ լըհեցիր գիս այս ցուրսին դեմ
Աներգ, աներազ եւ աննրպասակ,
Ըսէ, պատարագս ի՛նչպէս աւարեմ
Ես անօգնական, անլոյս, անկըրակ:

Մերք մըսածուովի թելերուն թառած,
Նայուածքս անցեալի խորութեան յառած,
Կը փորձեմ իջնել ես դարերն ի վար,
Կը գտնեմ հոն լոկ մըթութիւն սառած:

Օ՛, մարդկային միտք, կը պատենք ըզհեզ,
Վստահ՝ թէ ամէն գաղտնիք պիտի՞ լուծես.
Մարդկային պիղծ սիրտ, Դանայեան ճակատ,
Ատելի ես, հեզ կ'արհամարհեմ ես:

Կարծես խախտել կ'ուզեն հիմերը աշխարհին,
Կը սոսկամ որ որ մ'ալ իսպառ խորակեն զայն,
Ու մեզ՝ թաղեն ներքեւն անոր փրլաստկին,
Անուշ արեւ, տեսէ՞ք զրկուիմք ալ յալիսեան:

Ես Բրնութեան մասն եմ յաւէս,
Արեւուն շուրջ երանաւէս,
Ծաղկանց բուրմունք, զեփիւրի շունչ,
Ջրերի պարն, հոսքն իր վէտ-վէտ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Երիտասարդ ըլլաւ թէ ծեր,
Մտիդ խորը 'թէ չունիս սեր,
Երջանկութիւն դուն մի փնտրուր,
Գիտութիւն, այժ քեզ չեն օգնէր:

Կեանքը տակաւ կը քաղաքացայ
Ձերք գինի հին ու անապակ.
Անցնող օրէն ի՞նչ կը մնայ
Իբրեւ աւանդ ու յիշատակ,

Եթէ ոչ հէ՛հ, թեւա՛ս իղձեր,
Շիջած երազ, անկարեկիր
Բախտի աչիւն՝ ափ մը մօտիր,
Անցեալ փառէ՛ն՝ գահ մը անտէր:

Ժամանակը միտ՛ս կը վազէ,
Ճամբուն ծայրը մահն է դաժան,
Հոգեւոր գանձ դուն քեզ դիզէ,
Նիւթը սիրոյդ է անաւժան:

Շանթէն զարնուած ծառի նման
Մեր երազներն կը խորտակուին.
Հին հին յուշեր բայց կը մնան,
Սիրքը խոցող ինչպէս սուին:

1987

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԳՈՒՆ

Վ. ԵՆԵՏԻԿ ԵՒ ՎԻԵՆՆԱ

(Նորայր Ն. Բիւզանդացու անխլպեմից)

Բ.

2. Արսէն Բագրատունւոյ սկզբանց և վարդապետութեան տեղեակն գիտէ՝ որ այն մեծ մարդն ըստ յաւանդութիւն չունէր և չէր ալ կրնար ունենալ կոչուելու Ոսկեղաւթեան, բառիս այն նեղ մտք զոր կը հասկընան վիեննացի Մխիթարեանք: Հարցընենք իրեն՝ թէ Ո՞ր մասենագիրք և մասենագրութիւնք կը ներկայացնեն մեզ հարազատ հայերէն ոճը: Կը պատասխանէ. Աստուածուանչ Գիրք, Ժամագիրք, Պատարագամատոյց, Մաշտոց, Շարական, Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Կորիւն, Եզնիկ, Եղիշէ, Մանգակունի, Փարպեցի, Սորենացի, Յաճախապատում, Ոսկերեան, Բարսեղ, Սեբերիանոս, Կիրեղ Երուսաղեմացի, — վարիներէն ալ՝ Շիրակացի, Արշարունի, Սոսրով, Լատիվերացի, Սարգիս, Իգնատիոս, Շնորհալի, Մխիթար Գոշ, որոնց լանխիղճ կրնանք հետեւիլ, թէ՛ բաւերուն, թէ՛ ուներուն, առանց վախնալու որ ազգային լեզուն և ոճը աւրինք. վասն զի ասոնք են հաւատարիմ աւանդապահ հին նախնեաց լեզուիւն. բաց ի քանի մը մանր մունր բաներէ, որ հմուտ վարպետ և վարժութիւնք կը սորվցընէ (Կազմովեպ, 1846, 201 Ա): Ի՞նչ մը աւելի բացայայտ խօսելու համար՝ Զարգացիլոց Քերականութեան 630 երեսին մէջ կ'ըսէ թէ Հայերէն լեզուի Ոսկի դարն է Հինգերորդն եւ Վեցերորդն, Արծաթ դարն՝ Եօթներորդէն մինչև ցերկոտաւաներորդն, և այս Արծաթի դարուս մէջ կը զետեղուին Շիրակացի և միւսներն՝ յաւելմամբ Ղևոնդ Երիցուն:

Նոր Հայկազեանի Հեղինակաց և Բագրատունւոյ այլադիւրացի զՅաճախապատում՝ կը զարմացընէ զիս:

Ի զուր է փնտել Բագրատունւոյ գրութեանց մէջ զայն անխառն զտութիւնն և անարատ հայկարանութիւնն՝ որու նախանձախնդիր է վիեննական դպրոցն: Այլ է Բագրատունւոյ անուրանալի արդիւնքն, անկապտելի փառքն. — իւր անբաւ հմտութիւնն Հայ մատենագրութեան՝ ի Հինգերորդ դարէ մինչև ցերկոտաւաներորդն, վկայ՝ Զարգացիլոցն. — զհեղեցիկ մեկնութիւններն նախնեաց մօթ՝ տեղերուն, որովք յերեան կու գայ իւր խորութեանց միտքն. — բազմապատիկ սրբազրութիւններն աղաւաղեալ հին բնագրաց, որ կը ցուցընեն թէ ինչպիսի՜ անխառն ուղղութեամբ կ'ուսումնասիրէր զիւր պաշտելի նախնիս, օրինակի համար Փաւստոսի Բիւզանդայ 65 ընթերցուածոց և 12 կիտագրութեանց մի քան զմի պատառական և կարեւոր ուղղութիւններն՝ ուրոնց եւ ոչ լին մուս զսաճ է վեցեօկեան երկրորդ (1889) ձեւագրին մէջ. — նորոգութիւնն նախնեաց Զափոյն կամ Անյանգ Ուսումնարին, և նոյն Զափով՝ աննման և աննմանելի ճարտարութեամբ ու զերազանց արուեստիւ թարգմանած յունական և հռովմէական, գաղղիերէն, իտալերէն և անգղիերէն հրապարկաները, թո՛ղ զարձակներն. — բանաստեղծական հանճարն և աւելնն զոր ոչ ոք կարէ միտել: Զայսպիսի մեծ հայագէտ մը և լեզուագէտ, քան զոր մեծ երեցած չէ ի վեներտիկ, ի Տրիեստ, ի վիեննա՝ յարմէ

Նորայր Ն. Բիւզանդացին ի մի է հաւատքի այդ արագորութիւնները՝ ու. Արեւի Բագրատունւոյ Ուղղութիւնք ընթերցումոց ի զիս Պատմութեան Փաւստոսի Բիւզանդայ, 24 էջ, 12 յունիս 1903, որոնք պահպանուել են իր՝ Նորայրի, Դիւանաւ. բնագրային 86 և կէտագրական 14 արագորութիւն հրատարակեցինք Վանդեա ամսօրեայ, 1983, յունիս - գեկտեմբեր, էջ 358-374: Մ. Մ.]

հետև կայ աշխարհիս վրայ Մխիթարեան անուան, կարելի է ամրջակ (!!!) հայերէնագէտա կոչել: Կարելի է իբր լիզնալարեան մօտեղ՝ նա և ուր կոտարեալ ոսկիդարեան է. կարելի է իբրև նոր զօնն ինքնացի՝ քերականութեան տարբերանգամ անգէտ հռչակել, քերականութեան՝ առանց որոյ մատենագիր՝ ո՛չ ևս մատենագիր կը կոչուի, այլ բիրտ և կոպիտ, ապուշ և թանձր չինական: Ամենայն ինչ կարեելի է երբ շենք խորհիր քիզով կը քննենք, զով կը դատաւարենք, և կի գրեցնէ սապա րանիս:

[illegible]

կարել նշանակութեամբ ուզեր է գործածել
այն բառը, որ նոյնպէս սխալ է: Սափրիկին
այս նշանակութեամբ պէտք էր փոխել
զինքս ռակեդարեան բառը գործածել, և
կամ նոյն իսկ զերծուլ բառը:

Քննենք գույս ամենայն:

Դ. Ստեփանյանի անվան հայկական դրամ
է Բազմաթանգի՝ Խեղդաբաշտայ, Եկարա-
ղիբ մասնակառ (Վեներաբ, 1830) 29 հրե-
սին մէջ, կամ Քաղաւթ անգամ սալիւ
գլխիսն (տեղ. 22). Վիլիսլ զհիսն (45),
զպիւրդիս միւնչև զմարիւթ մարիւթ (75):
Որով կը տեսնուի թէ Բազմաթանգին Առ-
կեղաւթ հայկերէն աշակերտի (111) մը

չափ գոնէ գիտէր հայերէն և անսեպեակ չէր ազատականն Բիզանդոյ վիթալ բային, ու պարզապէս ազգայնութեան համար գործածած է երկրոց սափրէ: Այսպէս և մարդը կտրելու նշանակութեամբ ըսած է «փոքրէլ գինթան» (24, 39), «գինթան կտրեալ» (73), («հարթիլ զգէսան», 27): Այս առաջին: — Ճշմարիտ չէ որ Սափրեմ՝ Մետասաներորդ դարու Լատիվերացիոյն տեղական բառ է: Շատ աւելի հին է այն, և իւր նշանութիւնն կ'ընէ մինչև Հինգերորդ վարու Երկրորդ Թարգմանչաց ժամանակը՝ հանդերձ ամանցներով: Փիլոնի՝ Ճառերուն մէջ կը կարդանք քանի՞ մը անգամ «Սափրեմ» և «Սափրիմ», միանգամ «Սափրիչ» (տես ի Նոր Հայկագեանն): Ունի և Դաւիթ Անյաղթ «Սափրողականն» (Սահմանի իմաստաւորութեան, Պրակ Դ, 148): Զոնց կ'ընեն յիշատակել զվկայութիւնն ա՛յլ մատենագրաց՝ որ նոյնպէս երէց են քան զԱրիստոսէս Լատիվերացի: Այս երկրորդ: — «Սափրեմ»-ի անգղոսթիւնն Ոսկեդարեան դարուածոց մէջ որ առ մեզ հասած են՝ փաստ չէ թէ Ոսկեդարուն անծանօթ էր այդպիսի բառ, և միայն «Լիթուման» ծանօթ: ու ամենայնիւ իրաւունք ունի Րազմատունի՝ ուր կ'ընէ թէ քառ կարելի չէ ապացուցանել որ երկրորդ Թարգմանչաց մատենագրութեանց մէջ միայն պատահած բառերն՝ Առաջին Թարգմանչաց ատեն չկային, կամ թէ արաւմարնիլի են եղեր: (տես ի վեր անդր): Ինչևհաւաստիք ունինք որ Սահակոյ և Մեսրոպոյ ձեռնասուն Աշակերտաց գրական գործունէութիւնն՝ լոկ այժմու յիսուն կամ վտթսուն հատրներով աւարտած է, և թէ նոցա ուրիշ չա՛տ և չա՛տ մատենագրութիւնքն կորսուած չեն ի սպառ: Ո՞վ կարող է պնդել թէ անհետացեալ մատենագրութեանց մէջ «Սափրեմ»

բայ չկար, գէթ յասորի լեզուէ թարգմանութեան մը մէջ. քանզի մեր Սափրեման ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ ասորական բայն Sapor, որ կը նշանակէ եկեթ. վիթոց, ռամկօրէն ամիլից (կատարեալ կտրելի երրորդ դէմ), Ասորերէն Հին կտակարանին մէջ բողոք ուրեք կը գտնուի Sapor, որ հայերէնն կ'ընէ «Փոքրեմ» (Բ թագ. ԺԴ, 26, ԺԹ, 24): «Յիզիմ» (երեմիա, ԽԸ, 37): «Անաւարացուցանեմ» (եզեկիէլ, ԽԴ, 20): «Կտրեմ» (Յոզբ, Ա, 20), զոր իւսիւք իոսի Թարգմանիչն ըսած է «Սափրեմ», համեմատ ասորոյն: Նոյն Sapor բայլն է և Sapor = Փիլոնի «Սափրիչ» («Վարաւիլիւրայ» Թարգմանուած է ի գիրս Դատաւորաց, ԺԶ, 19, յեզեկիէլ, Ե, 1): տես Payne Smith, Thesaurus Syriacus, Սեմաք նշանագիր, էջք 2706-2707: Երբ Բիզանդոյ գրոց մէջ՝ որ ըստ իս Թարգմանեալ է յասորոյն, կ'ընթերցանուք «նրուն» = ասորերէն ցիրո niro, լատիներէն Gladius. կամ նիրո՞ ninro, նիրո, ninoro, լատիներէն Acinaces («Պաշոյն» Թարգմանուած ի գիրս Յուդթայ ԺԳ, 8. տես Payne Smith, անդ, նուն նշանագիր. էջք 2351, 2362), և կը տեսնենք որ Դաւիթ Անյաղթ ի Քերակոնուրեան Դիոնիսիոսի Թրակացոյ և ի Մելիւրեան Արիստոսի Պերիամենիսոյն (Պրակ Ա, 498) կը գործածէ Բիզանդոյն ասորական «նրան»ը, ինչո՞ւ չընդունինք որ ուրիշ Ութդարեան մատենագրութեան մէջ գտնուած ասորերէն «Սափրեմ»ն ալ-կրնայ անցած ըլլալ ի գիրս երկրորդ Թարգմանչաց: Ես չունիմ չ. Մէնէվիլիանի տարապայման խղճմութիւնը, և «Սափրեմ» ի նման հին և պատուական բառերու գործածութեան համար միջնադարեան չեմ անուաներ ո՛չ զԲագրատունի և ո՛չ զԴաթերճեան: Մի և նոյն աւելորդ խղճմութիւն է որ իմ Գաղղիերէն-Հայերէն Բառարանիս «Սոփագն» (Oesophage բառը դատապարտեց իբր ճատրին մատենագրութեանց» բառ Ամսորեայ Հանդիսի մէջ (1887, Մարտ, 43 Ա):

՝ Փիլոնի հայերէն Թարգմանութեան ժամանակին համար գրեց չ. Գրիգորիոս Գալէմբերեան (Հանդէս Ամսորեայ, 1896, Սեպտեմբեր, 281 Ա): Փիլոնի լեզուն կ'աղաղակէ որ Է-Ը դարէն յառաջ կտրելի չէ գնել: Եթէ չ. Տաշեան անդիմադրելի փաստերով հաստատէ զայս յիւր մատենին որ ընդ ժամով է, հրապարակու պիտի խոտովանիմ որ ես ամենագէտ եմ:

՝ Գերմանացի ուսուցչապետ Նիքոլման գիտէ հայերէն Սափրեմ = ասորերէն Սափար. բայց չի գիտեր «նրան» կիր, կամ նիր, նիրո. տես Հանդէս Ամսորեայ, 1893, Յուլիոս, 189 Բ, 187 Բ - 188 Ա:

բայց դատապարտողն էր խնայէր ինծի և իրեն՝ եթէ միտ գրած ըլլար որ ցարգ փրկոնի, Նիսապուր, Նեմհոսոսի գրոց մէջ հանդիպած Գանգ, Խալիմալուդն, Շյու- շաբէր Երակ, Շիշերակ, Փալմալի անդամա- զննական բառերն՝ յերևան ելան Ոսկերե- բանի նորագիւտ գրաստական թարգմա- նութեանց մէջ⁹։ Այս երրորդը — Թէո- փրաստեայ բնագիրը քննեց արհած Զ. Մէնէվիշեան որ այնչափ վստահութեամբ էր խօսի՝ թէ աշ. Բագրատունի մազեբ կրեի նշանակութեամբ ուզեր է գործածել Վափրեմ բառը, որ նոյնպէս սխալ է, և պէտք էր փոխել զինքն ոսկերարեան բառը գործածել, և կամ նոյն իսկ զեր- ժուլ բառը¹⁰։ Յաւանքէն kyré՞ կը նշանակէ՞ գողցիկերէն Raser¹¹։ իսկ keiro թի՛ Cou- per le poil¹², թէ՛ Raser¹³։ Ժամանակս չներեց որ երթամ յԱրքունի Մատենա- դարան քաղաքիս և օտուգեմ ի Թէո- փրաստեայ բնագրէն թէ յոյն ինչ բառ ունի հոն ուր Բագրատունին գրած է սափրէ։ Բայց ձեռքս է գողցիկերէն թարգ- մանութիւն La Bruyère երեւելի մատենա- գրին ուր գրուած է. «Celui enfin qui veut plaire se fait raser souvent»¹⁴. (Les Caractères de Théophraste, traduits du grec par La Bruyère, chapitre V, Du Complaisant, ou de l'Envie de plaire.)

⁹ Բառարանին մէջ Faresseux չորքստանայն հայերէն անունն գրած եմ շեղգիւրէ, որու հա- մար գիտողութիւն կ'ընէ Զ. Մէնէվիշեան (Կենդանաբանութիւն, Վիեննա, 1897, երես 95)։ Վերջ բարդութեամբ շեղգիւրէ կ'անուանեն ու- մանք այլ կենդանին, բայց ճիշդ չէ։ Դասն զի երէ՛ որսի անասուն է (Գ. Գ. Gibier)։ Անշեղո- թիւնն կամ տգիտութիւնն՝ Ոսկերարու մատենա- նագրէն է, և ո՛չ Նորայրիս։ Ետն երէ է Ո՛ր և է անասուն — գողցիկերէն Animal, Որբաք, ԺԳ, 19.— Ոսկ. Մ. ք. 270.— Ա Յիմ. 112 (աւ- սխալ է Երբ է. Ետն Հայ. Բաւալմ. Երես 44, Թիւ 15)։ — Ի Յիմ. 176, առդ առաջին. — Երբ. 524, առդ երկրորդ, Ի տորէն Տես և յիմ Բա- նագիր ի կարգի Animal բառի. «L'homme est un animal raisonnable, Մարդ է երէ խօսուան (բա- նագիր բանական կամ բանաւոր (բաւ փրկոնի, Դա- ւիթ Անյալթի, Նեմհոսոսի)։

¹⁰ Վիագը կտրել (Մ. Մ.)

¹¹ Անիւել (Մ. Մ.)

¹² Վերջնապէս ով, ազատ է դուր գալ, յա- ճախ մօրուքն անիւել է տալիս (Մ. Մ.)

Աւստիկ երկու քաջ հելլենագէտք անիւել հասկցած են Թէոփրաստեայ բառը, և ո՛չ մազերը կտրել, թմ'դ որ բոլորովին ըն- դունայն հոգածութիւն է նստիլ ուսուցա- նիլ հայ թարգմանչին թէ ռոսկերարեանն մազերը կտրելու համար Վափրեմ զհերս կ'ընէ, քանզի տեսնք որ երկու անգամ Վափրեմ զհերսն գրած է Բագրատունին։ Այս չորրորդը — Վիարայեմ բառ չկայ հայերէն լեզուի մէջ. Վիարայեմ (փոխա- նակ Վիարամ)՝ խմբանութեանց ամենէն անճոռնիկերէն մէկն է։ Եփրեմի Մեկնու- քիսնի անհմուտ ընդօրինակիչն՝ ի գիրը սխալմամբ Ե կտրողալով՝ գրած է. «Եկն էջ Մեմփրոսթէ ընդ տառ Պաւթի՝ ոչ զմաւրուսն իւր վերայեալ, և ոչ զհան- դերձան իւր փոխալ»։ որ Վիեննական 1836 տարուայ հրատարակութեան մէջ (Զ. Ա., 404)՝ ապագրական վրիպակաւ, սխալ սխալի վրայ, փոխուած եղած է վերայեալ, 1, փոխանակ ց. Բայց Նոր Հայկազեանն Վերանամ բայի վկայութեանց մէջ կը գրէ Վերայեալ (այսինքն վերացուցեալ յապաւմամբ)։ Իսկ Զ Մանուէլ Զախլախ- եան (Բողոքիւ Զայ եւ Իսալական, Վիեն- նայ, 1837) հետեւելով Եփրեմի ապագրին, կտրած է տարակուսանք թէ վերայեալ՝ է Թերեւ անցեալ դերբայ վերայեմ բայի, ու կը գրէ. Վերայեմ. սափրել. յարդա- րելոյ։ Գաթրեման չի հանդիս Վերա- յեմի, կը սրբագրէ Վիարայեմ, ու կը թարգմանէ ի մատենին կուրսիոսի «Ջիւնացեալ մորթ երեսացն ամենեկն իսկ ողորկեալ վերայեմ»։ (Ետն ի վեր անդր)։ Եմին միտան և Զ. Սրայիոն էմինեան. «Ras, rasé. Գերծեալ. վերայեալ, Անձնը Բաւարունի երկրորդ ապագրութիւնն ալ վարանիւյվ երկու ձեւերէն մէջ, կը գնէ. Վերայեմ կամ վերայեմ. Ետն վերամն։ Մինչև որ անագոն ուրեմն, 1866 ին, Զ. Արսէն Այալեանն կը գտնէ զուգիդ բն- թիւցսուան, և եւ, 1903 ին, ի մուլ խոր- չէն՝ ուր անագոն ի մարդկանէ ինկած կե- ցած է Այալեանի սրբագրութիւնն՝ կը հանձնէ գտնի և կը գնեմ յաշաանակի. «Ջգոնի կարգէն ուրիշ տեղ մ'ըսուածը՝ իտրի էր որոշակի նշանակել Ետն Եփ- րեմ, Զ. Ա. 404»՝ «Ջմուրուսն վերայեալ, յայտնապէս գրէ ի սխալ է՝ փոխանակ վի-

բայելու (փոքրեալ)», Քսենական Քերականութիւն, երես 69, ժանոթութիւն 15, Այս հինգերորդը. — Գերեմու Ոսկեդարու և յետ Ոսկեդարու մատենագրութեանց մէջ՝ Բագրատունի և ետ այնպէս գիտենք, որ անծիլի կը նշանակէ (տես ի վեր անդր), և ո՛չ մուգերը կտրելու Այս վեցերորդը Շարունաս կենքը:

3. Զարդացիլոյ Քերականութեան (1852) Յառաջարկին մէջ կը ծանուցանէ Բագրատունիին՝ որ քառասուն տարի «անընդհատ» պարապեր է հայ բարբառոյն ուսման, և թէ «մեծու երկիրդածութեամբ» հազիւ հազ համարձակեր է ի «գոռոնաքեայ երկասիրութիւն» Քերականութեանն, յուսարով որ իւր «մարդկորէն թերութեանց և վրիպանաց» ներդրածութեանց կը հանդիպի: Զկայ ոչ մի մեծաբանութիւն, ոչ մի յոխարանք, ոչ մի յուսակնութիւն. ընդ հակառակն: Բայց Բագրատունին եթէ խոնարհմիտ մարդ էր, անմիա չէր, ու չէր կրնար բնաւ երեւակայիլ որ 22 տարի յառաջ չլորժած մէկ ոմերին համար, (քանզի հայցականի տեղ տեղական գնելն ուր հայցական կը պահանջուի՝ յանցանք չէ, այլ ոմիր), չէր կրնար բնաւ երեւակայիլ, կ'ըսեմ, որ օր մը մեծամեծ նախատանօք պիտի յուսացուէր ի վիեննական եղբորէն: Թէպէտ աստեայ Թարգմանիչն մասնաւոր փոյթ ունեցած է՝ մի անգամ ըսածը երկրորդ և երրորդ անգամ նոյն բառերով չկրկնելու. երկու օրինակները արդէն տեսնեք «Սոփրեմին» առթիւ. ուրիշ օրինակ մ'ալ յաջորդդ է. «Եւ զհանդերձսն մինչ չէ հնացեալ ստէպ փոփոխէ» ըսելէն ետքը յերես 22, «պէսպիսութեան» համար գրած է յերես 29. «Եւ զլեւսս որ գեալ պատուականքն իգեն» ի բաց ընկնուս, շԱՐԱԶԱՏ ՈՍԿԵԴԱՐԱՆ ԶՆԻ, որու կը պատահինք ի Բարսէի վեցաւեթին, Երրորդ Ճառ. երես 46. «Ամենայն ինչ որ գիւրաւ անկախ ի բուռն» ընդ արհամարհանս ունիմք. Յարբերեալը (Ամենայն ինչ, Զգեստք) Յարբերեալութիւն (Որ) հայոն առաւ, իւր բայէն (Աւերիմ, անկեմ) անկախ, փոխանակ գրելու Զմանկայն ինչ, Զլեւսս: Զայս ըսողն ետ չեմ, և ոչ իսկ «Զարգացելոցն» արդմաթաթախ եղբինակն, այլ Զալբխանս:

Այսքանն Քերականութիւնն (Վիեննա, 1885), երես 353: Ո՛ւր մնացին Ո՛չ քսկեպարեան հայերէն Զե, այլ անպիս քերականութեան սխալ, խայտառկութեան կորոյ, զգուցելոցի զայրում վճիռներն: Այս ութերորդ և վերջին:

Գ.

Թողունք օտկայն զՀ. Արսէն Բագրատունի, և անցինք Վիեննայի Մխիթարեանց «Մեսրոպեան հայկառանութեան»:

Ստո՛յգ է որ Վիեննական դպրոցն «ոսկեղէն լեզուին» ճգրիթ հեծելութեամբ բաւական ընդարձակ նոր մատենագրութիւն մը ընծայեցուց, ինչպէս կը հաստատէ Զալբխանս — Այսքանն Քերականութիւնն յերես 515: Պատասխանը նա՛ միայն կարող է տալ որ ունի այդ սքաւական ընդարձակ նոր մատենագրութեան» ամբողջ հատորները, և միանգամայն առատ մամանակ և առատագոյն հոմերութիւն և հմտութիւն՝ հիմնապէս ուսումնասիրելու համար բոլոր հրատարակուած ինքնագիր և թարգմանածոյ երկերը: Ետ ունիմ երկու մատենագրութիւն, երկու թարգմանութիւն, Կուրեիս (Գաթրեման), Յիւսասակարան Բանակայական վարուց (Հմինսեան). մէկ Բարբառարան, երկու Բառագիրք, մէկ Հաթրեմիք ընթերցումով, մէկ Քերականութիւն, որ հերթք չէն հանրական և հիմնական քննութեան համար: Ժամանակս ալ շատ կարճ է, և ուրիշ կարեւորագոյն ուսմանց նուիրուած. և «կարեւորագոյն» ըսելով կ'իմանամ ոչ զեղնրկայ եւթ, այլ և «միջնորդարեան» Հասարակականաց, Թալմայի Մեծնոփեցւոյ պէս ամբար մատենագրի ուսումնասիրութիւնն: Նա և հմտութիւնս չափուող է, ինչպէս խոնարհարար յայտարարած եմ այլեւայլ անգամ. շատ բաներ կը տեսնեմ գրուած՝ որ իմ գիտցածներուս չեն համաձայնիր. բայց, զի չեմ ամենագէտ՝ կը նշանակեմ առանձինն, թողով որ անգրագոյն խառնարկութիւնք կամ հմտագոյն հայագիրտի հանդիպելու և լուսաւորուելու բոխան՝ ինչ, ծին իմ տարակուսանքներուս լիջուս ամենայնին՝ կը համարձակիմ ըսել որ «Ոսկեդարեան» նոր մատենագրութեան» հատորներուն մէջ զոր ունիմ՝ ամէն բան «ոսկի»

չէ, գոնէ ինծի տնայէն կ'երևայ, «Ոսկե-
ղէն լիզուին ճօղրիս հետեւութեամբ» յօ-
րինուած մատենագրութեանց մէջ, իմ
չնչին կտրծեօք պէտք չէր որ գտնուէին,
1. բառեր և տառացումներ՝ որ օտար են
Առաջին Թարգմանչաց (խօսքս «Սփո-
րեմ»-ին համար չէ)։ 2. Ոսկեդարեան անե-
ղական բառեր՝ եղականաբար գործած-
ուած։ 3. սխալ ընթերցումներէ յառաջ
եկած խժառանգութիւններ (զոր օրինակ
վերոյգրեալ «վերայեմ»ն)։ 4. քերական-
ական Ժառ վարդապետութիւններ։ 5.
անհիշող բառեր։ 6. սխալ տրամասներ
(յուզղականն)։ 7. սխալ հոլովներ։ 8.
սխալ ուղղագրութիւն մը։ 9. անորոշ
բառեր և տառացումներ, որոնցմէ ամանք
ապահովապէս գիտեմ թէ անորոշ են,
իսկ երկուքին համար տարակոյս ունենա-
լով՝ պիտի յիշեմ քիչ մը վարբը։ Մինչև
հասնիքս Մեծարդարեան հայաբանութեան հա-
մար իսկ ընդհանուր հայագիտութեան
մասին՝ բազում խնդրաց մէջ կը տարբերի
իմ գիտութիւնս վիճանականաց իրրեւ
համարութիւն քարոզածներէն։

Չալրիսեան—Այալընեան Քերականու-
թեան համար ըստեցաւ (Հոնգիս Ամստըմս,
1887, Սեպտեմբեր, 138 թ), թէ «Առնոր-
հագոյն գարուց հեղինակութեան նախա-
մեծար կ'ընէ հին ժամանակաց հեղինա-
կութիւնը, և Մեծարդարեան հարազատ լիզ-
ուին օրէնքներն կ'աւանդէն իրրեւ եղա-
կան գործ կ'ողջունէին և կը յարգէին զայս
Քերականութիւն՝ եթէ հեղինակն նպատակ
ունեցած ըլլար ուսուցանել զաղարութիւն
Ոսկեղէն Հայ բարբառայ Առաջին Թարգ-
մանչաց, և վկայութեանց կամ օրինա-
կաց շարքին մէջ չխառնէր կոչմունսն ի
ճորհանցուոյ, ի Պրոյից Բոց, ի Ներսիսէ
Շնորհալուոյ, Բայց խնդիրն այս չէ։ Յե-
րեան 505 վկայութիւն մը կը բերուի.
«Ո՛ւր ե քե մեռեալ էաքս։ Ուստի՛ է այս
Ո՛ւր ե քե մայրակոթութիւնն. յոսկեղարէ՛,
ի Միջին դարէն. Ես գիտեմ յոսկեղարէ
«Ձի՛» եր քե, կամ «Ձի՛» եր» (տես յիմ
«Կորիւն Վարդապետ», երես 460, թիւ 86),
և միայն 2. Վրթանէս Ասկերեանի Թով-
մայ Գեմարացոյն (Վենետիկ, 1853) 69 ե-
րեսին մէջ հանդիպած եմ ցարդ. «Ո՛ւր
եր քե անդրէն յուսումն խոնարհէաք քալ

վարուց՝ իրրեւ զնորընծայս»։ Դարձե-
աւոր, կա՞յ յոսկեղարու «Հուսկ ուրեմն
մակբայ» նշանակեալ յերես 156 նոյն Քե-
րականութեան, և իբր «Մեծարդարեան հայե-
րէն» գործածուած ի Հանգիս Ամստըմս,
1902, Յունուար, երես 14 թ, տող 20.
Մեծապէս շնորհակալ կ'ըլլամ եթէ «Ո՛ւր
է թէ»-ի և «Հուսկ ուրեմն»-ի տեղերն ցուց-
ուին ինչ յոսկեղարէ, և առ ի չգոյէ՛ ի
յետնագոյն նախնեաց¹³, Նմանապէս կը
փոփոգիմ աներկբայ ըլլալ որ ուղիղ է
յետագայ գրուածն. «Եւ այնպէս զերեւելի
զնոյակալ քաղաքն . . . ի միում աւուր ի
միջոյ Յունաց աշխարհին ի բաց յափեա-
կեցաւ» (Կուրաթոս, Հ. Ա, 128—129).
Ձրգ. Ե. 287, յ. 637, չյարմարի¹⁴։

Դ

Ընթերցողներէս անոնք որ համբ-
րութեամբ կարդացին մինչև այս տեղ
ամէն գրածներս, իմացան — եթէ տրդէն
չէին գիտեր — որ ես ո՛չ Վենետական
դպրոցին հետեոյ եմ, ո՛չ Վիեննական
դպրոցին։ Տակաւին անմօրուս պատանի
էի երբ գոյացաւ մտաց մէջ այն համո-
զումն՝ որ Հայերէն լիզուին և մատենա-
գրութեան ուսման բարգաւաճման համար
երկու Միաբանութիւնք ալ պարտական
էին խորտակել իրենց կուռքերը, փոխել
իրենց ընթացքը և նոր հիման վրայ նոր

¹³ Արդեօք Կիւրդի Աղեքսանդրացույ Պա-
րապմանց գրոցն, զոր յամին 714 Թարգմանած
է Ստեփանոս Սիւնեցի, յաջորդ խօսքն է, ըստ
Ջեռագրաց, նշանակեալ ի Նոր Հայկազնիս ի
բառն Օ՛ւր քէ. «Յարմիչէին և առէին Ա՛ւր քէ
մեռեալ էաքս։ Կ. Պոյսի 1717 տարույ տպագրին
մէջ փոխուած՝ Ո՛ւր է քէ մեռեալ էաքս. Գրե-
նելի է տպագրին. Զիարդ է իցէ՛ Թովմա Գեմ-
արացույ Ո՛ւր էր թէն ուղղագոյն թուի ինչ
ժան զՈ՛ւր է թէն. Կարծեմ աշխարհաբար այ-
սոր իսկ կ'րսեւք Ո՛ւր էր թէն (և ալ Ո՛ւր է
թէն)։ Ջախշախեան ի բառն Եղի՛, կամ Եղի՛ն
քէ և Օ՛ւր քէ՛ կը գրէ. տամկորէն Ո՛ւր էր որս
Համեմատեւ նաև Ոսկեղարու «Ձի՛» եր թէն և
«Ձի՛» երն. նոյնպէս զայնորդոք. Վաւ էր թէ
մեռեալ էաքս (Յլք, ԺԶ, 3. Թիւք, ԺԴ, 2. Յփ-
րեմ, Հ. Ա, 1(2))։

¹⁴ Նշուած կանոնն է՝ «Ո՛ւր հակառակն չէ-
ղաքք ի ներգործական նշանակութիւն՝ տանու
հայցական փոխանակ այլ և այլ հոլովից»։

դրութեան համեմատ աշխատելիս, Խոսեցաւ, զրեցի, պաշտօնացաւ, բողոքեցի. ընդունա՞յն: Հայկական բառաւնեցութեան մէջ ցուցի փոքր ի շատէ՝ թէ մեր հին բնագործները ի՞նչպէս պատշտեմ էր կարգալ, ի՞նչպէս պատշտեմ էր հասկընալ. ընդունա՞յն: Քննարկի Առաջին Պրոպագանդայի որ շատ տարիներէ ի վեր մեծ խորհուրդ մը յղացած էի Քննական հրատարակութեան մեր բովանդակ մասնագործութեանց ի Հինգերորդ դարէն մինչեւ ցլեշտատաներոգըն. 4-5 հազար ոսկւոյ գումար մը յիշեցի. յոթորեցաւ թողալ ալլոց զիմ գրեան և զթղթեան և զգրամագլուխս, որպէս զի իմ սկսածս՝ նովին ռոմով յառաջ տանին. Ընդունա՞յն, ընդունա՞յն, ընդունա՞յն: Այժմ ալեւորեալ, յոգի և ի սիրտ մահու չափ վերադարձաւ, խոր վնասութեամբ համակեալ, իբր կոճղ տնպիտան՝ քստն տարիէ ի վեր ինկած կը մնամ սառնամամուտ աշխարհի մէջ անկիւնը, կը կարգամ նախնաց բնագրերու նոր հրատարակութիւններ, հայ մտաւ.

¹⁰ [Այս յօդուածի սեւագրութեան մի տարբերակից աղբուծ եւի հետեւիցի հետաքրքրական տղերք (Մ. Մ.)]: Եւայս Վնոր հիմա, Վնոր դրութիւնս՝ բաւականէն աւելի քարոզեցի 1864 էն մինչև 1901 հրատարակած գրութեանցս մէջ, ի հառաքնութեան, ի Քննարկի, ի Տեղեկութեան Առողջիկ տեսութիւն De l'Urgence, յամստեալ Հանգիսի, ի լրագրի և ի Հանդիսի կովկասու, ռարիշ երեքամեայ Հանդիսի մէջ: Հմտութիւնն իրացեալ ընդգնեւորութեան էր այն Վնոր հիմն զոր կը բազմայի, Վնոր դրութիւնն ալ էր՝ նախ և յառաջ ուղիղ ընթեմալ հին բնագրերը. երկրորդ՝ քառասուն նախածածաք ընկ զողմութիւնն (don aene). չորրորդ՝ ուսարդիւն, դարձեալ ուսարդիւն, եւ սիւս ուսարդիւն: Բայց ո՞վ ունին եղբայր իմում և լուսաւ, մարգարէին հետ եւս ի հոնեւ հառաքնութեւ. ո՞վ կարեւորութիւն ուսու իմ գիտութեան, ո՞վ փնտռեց զայն և յարգեց: Բաւական չէր որ քառասուն և հինգ տարւոյ անգույ աշխատութեանս ուղղորմելի պտուղ՝ ընդ ամենայն ստանայ 2200 (երկու հազար երկու հարիւր) փրանկ. ԲԵՈ Բառաւնութեան, 1000 Կորիւն վարդապետի, ԲԵՈ Հայրուստի Քննարդութեան, 200 երեքամեայ Հանդիսի մէջ լոյս տեսած երկու յօդուածներ: Բաւ. Գեւոր էր որ արժանի ըլլայի նա և նախընկան յօդուածի, նախատական պարտաւորի, արհամարհող յուսթեան, անուանալ չիլ. շատակութեան իբր պիտի մարդու, խնդրուի խօսքերու, ծաղրատութեանց, հեզնութեանց:

նագրաց ուսումնասիրութիւններ և քըննադատութիւններ, կը կարգամ և արբումութեան վրայ արթնութիւն կը կրեմար. Ի՞նչ օգուտ ունի ամուլ և սնտար վիճաբանութիւն բանալ, ջատագով մտնել Հ. Արսէն Բագրատունեայ, մեռեալ մը մեռելոց դէմ պաշտպանել և ո՞րչափ իրաւացի են Յովհաննու Դրոստանտկերտացոյ խօսքերն. ԵՄ՝ պարծանս հարցն առաքինութեանց ձեզ բաւական վարկեալ և ի նոյն ապաստանեալ՝ ի վինս խորափրաւ ընկզմեմջիք. զի թէ հաւր հմտաբար տեղեկութեամբ ղեկավարեալ իցէ, զի՞նչ աւգուտ յայնմանէ որդւոց բերիցի՝ եթէ ի նաւաբեկութեան կորնչիցին. վասն զի ոչ ինչ շատ զհաւրն հմտութիւնն կարծեմ ինկել որդւոց նաւաբեկութեանս: Հայրերն, Ձամեան, Աւետիքեան, Ինհրինեան, Աւգրեան, Բագրատունի, աշխատեցան, յոգնեցան, հատորներ հատորներու վրայ գրեցին. յաւանանկան փոքր և պատիւ Հայրերուն: Սակայն գիտութիւնն կանգ առնուլ չի գիտեր. Հայրերուն աշխատանքներն այսօրուան օրս չեն զոհանցներ զմեզ. ո՞ր է զանոնք կատարելագործողն. ո՞րն են Ձամեանի գործոյն, նոր Հայկական Բառարկոց, Զորպոյիցի Քերականութեան երկրորդ տպագրութիւններն սրբագրեալ, փոփոխեալ, ճոխացեալ, խտապահանջ ժամանակիս կարօտութեանց և փափագանաց համեմատ: Ի՞նչ օգուտ ունի սնտուած ձեռնոցն ընդգրկել, Փարպեցոյ բաժան պէտ՝ «կազել ընդ մեռելոց», ջտնել զուգրից իբրեւ զօխալ նշանակել: Ի՞նչ օգուտ այս ամենէն¹¹: Քննական հրատարակու-

¹¹ [Միտ սեւագրութեան մէջ. Մ. Մ.]

Վը տեսնեմ զվինետիկ՝ որ մինչև յերկինս կը բարձրացրել զիր մէկ հայագէտն. և կը տեսնեմ վինետիկ՝ որ մինչև յանդունդս կը գահաւորի զնոյն հայագէտն, վինետիկ և վինետիկ՝ երկուքն ալ յանուն փրատութեան և հայկաբանութեան: Միակ միութեամբութիւնն որ կը մնայ ինձ այն է՝ թէ Ատաբեկոյի ջրերն իրացրել Արանայի և Գարփարայի ջրերէն աւելի բաւեալ: Ատաբեկոյ սիրոյն համար, ի՞նչ օգուտ ունի:

Ա Սիւս սեւագրութեան մէջ. [Մ. Մ.]
Վրանի մը տառերակ տարիներով տարբարած Թրագրութեանց, դիտողութեանց և տեղեկութեանց գանձերս՝ աւանանուած էին Վճ.

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

ՍԱՐԳԻՍ ՔԱՀԱՆԱՑ

(1500? - 1572?)

Սարգիս երզնանցի ծնած է ԺԶ. Դարու սկիզբը մոտաւորապէս: Որդին էր Կարապետ քահանայի եւ Քնարի: Աշակերտը եղած է Աղթամարցի Յովսէփ վարդապետին, ինչ որ կը քացատրէ Վանի դպրոցէն իր կրած ազդեցութիւնը: Կինը կը կոչուէր Խանում: Ունէր եօթ զաւակներ, չորս մանչ եւ երեք աղջիկ:

Սարգիս քահանայ գրկէ եւ ծաղկող էր միանգամայն: Իր գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ մոտաւորապէս կէս դար, 1526 - 72: Այդ շրջանէն ծանօթ են հետեւեալ հինգ ձեռագիրները:

1. — Մաշտոց, գրուած 1526ին, երբ զան քաղաքին մէջ. Մխիթար քահանային համար. — Սրուանծտեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 254 - 255:

քիւնը՝ զոր վենետկոյ պահած էի եթէ վենետիկ յարգէր զիս, յափշտակուեցաւ ի վիեննայէ. և այժմ ի վիեննայէ կը յափշտակէ Տփղիս: Ձեր հին շաւղաց վրայ զիարդուպէս ընթանալով, չէ՞ք կասկածիր որ վախճանն կրնայ ըլլալ կա՛մ ա՛վ խորափիտո կա՛մ անաւարեկութիւն, ա՛վ վենետիկ եւ վիեննա:

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻԻԶԱՆԴԱՑԻ

Սոսոկոյի, 10 - 30 Ապրիլ 1903

Հրաթ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Նետկոյ, եթէ կարեւորած ձեռքս չմերժուէր. մինչ այս մինչ այն՝ վիեննա փութաց իւր սեպակաւն այժերով ձեռնարկելու Քննական հրատարակութեան մը՝ — ապէս ըսեմ — որ իմ ձրագրիս չի պատասխաներ. և այսօր զայն զոր վենետիկ քամանեց եւ վիեննա (աւրն. Թեռնելի բառ, որ փոխարինել է ընթուած օտապեց-ին. Մ. Մ.) Տփղիսէն որ կ'աւելէ յաւերշտակել: Ձեր հին շաւղաց վրայ զիարդուպէս արեւմտաւորանքը՝ փոխութիւն եւ իմաստութիւն համարելով, ընթանալով, չէ՞ք կասկածիր ... եւ վիեննա:

2. — Ծաղկած է Շարակնոց մը, օրինակուած 1553ին, Բագնոց զիւրը, ձեռամբ Ստեփանոս քահանայի: Նկարող, տարբեր թուղթի վրայ, Կիրակոս: Ստացող՝ Կարապետ քահանայ. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 1594:

3. — 1571ին ծաղկած է Աւետարան մը, որ օրինակուած էր Հերապետ վարդապետի կողմէ: Ծաղկումի աշխատանքին մասնակցած է նաեւ Մարտիրոս սարկաւազ. — Ձեռ. Նրեւանի, Թիւ 446:

4. — Աւետարան, օրինակած եւ ծաղկած է 1572ին, Նրոսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ, Ներսէսի որդի Հերապետ կուսակրօն քահանային համար. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 468:

5. — Տօնացոյց, 1572ին գրած եւ ծաղկած է ի Ս. Յակոբ Նրոսաղէմ. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 2494:

ԶԱՔԱՐԻԱ ԳՆՈՒՆՑԻ

(1500? - 1576?)

Ճարտար գեղադիր եւ նկարիչ Զաքարիա Նպա. Գնունեաց ծնած է ԺԶ. Դարու սկիզբը ենթադրաբար: Ուսած է Յովսէփ Վարդապետի (+ 1544) եւ Գրիգորիս Կաթողիկոսի ձեռքին տակ Աղթամարի մէջ: Նշած է Առաջնորդ Լիմի (1549 - 1576), ուր օրինակած եւ Նկարազարդած է շատ մը ձեռագիրներ: Ձինքը զովեստով կը յիշէ Յակոբ սրկ Զուղայնցի, որ աշակերտած է իրեն: Զաքարիայի գրչական եւ մանրանկարչական վաստակէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Պատմութիւն Աղեքսանդրի, 1544ին. Կ. Պոլսոյ մէջ, Աստուածատուր Պատրիարքի խնդրանքով օրինակած է, ընտիր գրչութեամբ եւ երանգ երանգ ծաղկումով. — Ձեռ. ի Մանջեստը:

2. — Աւետարան, 1549ին օրինակած եւ Նկարազարդած է: Ստացող՝ Յակոբ. — Ձեռ. Նրեւանի, Թիւ 5079:

3. — Յայամատուրք, 1561ին օրինակած եւ Նկարազարդած է Թորոս Վարդապետի համար:

4. — Աւետարան, 1569: Օրինակող՝ Կիրակոս Վարդապետ: Նկարազարդող՝ Զաքարիա:

5. — Մաշտոց, 1571ին գրած եւ ծաղկած է Յովսէփ արքեպիսկոպոսի համար: Զարգազրբեր նուրբ ճաշակի եւ ճարտար ձեռքի գործ. — Զեռ. Վննտիկի, Թ. 1691:

6. — Աւետարան, 1575, Վան: Գրիչ՝ Մարտիրոս սարկաւազ: Մաղկող՝ Զաքարիա եպիսկոպոս: Կազմող՝ Փիլիպպոս արեղայ: Ստացող՝ Գուլիշաք. — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 4031:

7. — Շարակնոց, 1576ին օրինակած եւ ծաղկած է Մելքիսէթ քահանայի համար. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 1613: Գ. Արք. Յովսէփեան, Խաղրակեանք, Գ. Հատոր, էջ 123:

Կարեգին Արքեպիսկոպոսի համաձայն «Տնօրինականներն ու սկզբնազարդերը, նաեւ լուսանցքի պատկերներն ու ոսկեգծծ թիւերը ազնիւ են եւ Կիլիկեան արուեստին մօտ» (Նաղրակեանք, Գ., էջ 124):

Մ Ա Ր Գ Ա Ր Է Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ

(1520 ? — 1585 ?)

Գրիչ եւ ծաղկող Մարգարէ քահանայ ծնած է ԺԶ. Դարու առաջին քառորդին վերջերը հաւանաբար: Ան իրրեւ սարկաւազ յիշուած է 1566ին, եւ որպէս քահանայ՝ 1576ին. Եղած է ուսուցիչ Վահան քահանայի եւ Վասիլ եպիսկոպոսի: Իր գործերէն քիչ բան ծանօթ է. կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Շարական, 1568, օրինակուած Ֆոնուսի վանքը եւ գիւղը: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Մարգարէ սարկաւազ. — Զեռ. Ս. Յ. Թիւ 1638:

2. — Շարական, 1578, Ֆոնուս գիւղաքաղաք: Գրիչ՝ Մարգարէ քահանայ. — Սիսուան, էջ 193:

Ի Ս Ր Ա Յ Է Լ Ե Ր Է Յ

(1540 ? — 1600 ?)

Իսրայէլ քահանայ գրիչ, ծաղկող եւ կազմող էր միեւնոյն ժամանակ: Մնած է ԺԶ. Դարու առաջին կիսուն վերջերը եւնթաղարար. Որդին էր Նատարին եւ Գուլուս: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեսած է աւելի քան երկուսուսնակ մը տարիներ (1574 — 1586):

Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Շարական, 1574, Յրդուերծ գիւղ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Իսրայէլ երէց: Ստացող՝ Դանիէլ արեղայ, որդի Թանուրի. — Զեռ. Ս. Յ. Թիւ 1702:

2. — Աւետարան, 1579, Յրդուէրծ գիւղ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Իսրայէլ քահանայ: Ստացող՝ Յովհաննէս արեղայ. — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 9310:

3. — Աւետարան, Ն. ք. 1580: Մաղկող եւ կազմող՝ Իսրայէլ երէց (1580). — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 4173:

4. — Աւետարան, Ն. ք. 1581. Մաղկող՝ Իսրայէլ երէց, Էդուերծ գիւղ (1581). — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 4346:

5. — Աւետարան: Գրիչ՝ Սրապիո՝ արեղայ, Սրատինուց Վանք: Մաղկող՝ Իսրայէլ երէց, Յրդուերծ գիւղ (1586): Կազմող՝ Սահակ սարկաւազ: Ստացող՝ Ստեփանոս արեղայ. — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 7756:

Ե Ղ Ի Ա Վ Ա Ր Գ Ա Պ Ե Տ

(1545 ? — 1600 ?)

Եղիա Վարդապետ գրիչ, ծաղկող եւ կազմող էր միանգամայն: Մնած է ԺԶ. դարու կիսուն եւնթաղարար: Որդին էր Կիրակոսի եւ Խաթունջանի: Աշակերտած է քաջ քարտուգար տէր Մարգարի: Իր գրչական գործունէութեան շատ կարճ մէկ շրջանը (1575 — 1582) միայն ծանօթ է: Այդ տարիներու արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1575: Գրիչ՝ Մկրրտիչ քահանայ (Պոռ գիւղ): Մաղկող եւ կազմող՝ Եղիա վարդապետ: Ստացող՝ տիկին Փարիխան. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 4228:

2. — Աւետարան, 1578, Պոռայ վանք (Բաղէշ): Մաղկող եւ կազմող՝ Եղիա վարդապետ. — Թորոս Ողբար, Բ. Հատոր, էջ 268 — 269:

3. — Մաշտոց: Գրիչ, ծաղկող եւ կազմող՝ տէր Եղիա. — Զեռ. Վննտիկի, Թ. 369:

4. — Աւետարան, 1582, Պոռայ վանք: Գրիչ՝ Եղիա վարդապետ, որդի Կիրակոսի եւ Խաթունջանի: Ստացող՝ Սահակ արքեպիսկոպոս. — Յուլիան Զեռ. Մշոյ, էջ 145:

Ա Ռ Ա Ք Ե Լ Գ Ե Ղ Ա Մ Ե Ց Ի

(1545 ? – 1605 ?)

ԺՁ. Դարու վերջին քառորդին յիշատակութեան արժանի գրիչ եւ ծաղկող մըն է Առաքել Սրկ. Գեղամեցի՝ հեղինակ ինքնատիպ մանրանկարներու։ Ան որդին էր Աւագի եւ Յուստիանէի։ Նշած է աշակերտ՝ Փիլիպպոս Եպիսկոպոսին Կեչառուաց։ Ամուսնացած էր Խանաղայի հետ եւ հայր դարձած քանի մը զաւակներու։

Գեղամեցին ապրած ու գործած է կարնոյ Կալածոր եւ Թրւանճ գիւղերուն մէջ առաւելապէս։ Առնուազն քառորդ դար (1578 – 1602) տեւող իր գործունէութեան շրջանին արտադրած է աւելի քան երկու տասնեակ մը երկեր՝ մեծագոյն մասը Աւետարան. աւուրցմէ կը յիշնը մաս մը։

1. — Աւետարան, 1578, Շնորհաւոր Տիկնոջ համ. ր. — Հանդէս Սմարեայ, 1949, էջ 368։

2. — Աւետարան, 1586, Սալածոր. — Ձեռ. Վննետիկի, թիւ 155։

3. — Աւետարան, 1586 ? Թրւանճ գիւղ — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 8931։

4. — Մաշտոց, 1589, Թրւանճ. — Ձեռ. Հալէպի, թիւ 84։

5. — Ժողովածոյ – Ոսկեփորիկ, 1582 – 1595, Թրւանճ. — Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, թիւ 615։

6. — Աւետարան, 1595, Թվանճ գիւղ։ Գրիչ՝ Դուկաս Լոռեցի։ Մաղկող՝ Առաքել. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4100։

7. — Սաղմոսարան, 1599, Թրվանճ գիւղ։ Ստացող՝ Դաւիթ Գաթողիկոս. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 2660։

8. — Աւետարան, 1601, Թվանճ գիւղ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7634։

9. — Աւետարան, 1602 ? Թրւանճ գիւղ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7646։

Գ Ո Ւ Ի Թ Գ Ե Ղ Ա Մ Ե Ց Ի

(1545 ? – 1617 ?)

Դաւիթ Եպիսկոպոս ծնած է ԺՁ. Դարու կիսուն ննթադրաբար։ Որդին էր Խա-

չիկի եւ Խաթունի։ Իր աշակերտներէն կը յիշուի Առաքել Դպիր (1590), որդի Վարդանէսի։ Դաւիթ Եպիսկոպոսի գրչական գործունէութիւնը տեւած է աւելի քան քառորդ դար (1584 – 1610)։ Ոյդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները։

1. — Աւետարան, 1584, Մառս գիւղ (Բասնէ)։ Գրիչ՝ Դաւիթ Եպիսկոպոս։ Ստացող՝ Սարուբէկ. որդի Ստեփանոսի. — Ձեռ. Նոր Զուղայի, Ա. թիւ 92։

Ըստ Սրամ Երեմիանի «մի պարզ եւ անպաճոյճ Աւետարան է . . . պարզ են նաեւ Աւետարանի զարդանկարները, զարդագրերը եւ թռչնագրերը» (Հասկ, 1951, էջ 189)։

2. — Աւետարան, 1585, Մառս գիւղ։ Գրիչ՝ Գրիգոր սարկաւագ։ Մաղկող՝ Դաւիթ արքեպիսկոպոս. — Ձեռ. Երեւանի, թ. ճ677։

3. — Աւետարան, 1586։ Մաղկող՝ Դաւիթ Եպիսկոպոս։ Ստացող՝ Ամիրզադի տանուէր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6376։

4. — Աւետարան, 1586, Մառս գիւղ (Բասնէ) եւ Մացուցանց գիւղ (Սպեր)։ Գրիչ՝ Դաւիթ։ Ստացող՝ պարոն Նուբատին. — Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 3026։

5. — Յայտնաւորք, 1610, Դարամուրատ։ Գրիչը՝ Դաւիթ Նպս. Գեղամեցի, որդի Խաչիկի, եւ Յովսէփի երէց։ Ստացող՝ Պարոն Սղաբար. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 3812։ Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա., թ. 459։

Մ Ա Ր Տ Ի Ր Ո Ս Խ Ի Ջ Ա Ն Ց Ի

(1546 ? – 1607 ?)

Ճարտար նկարիչ Մարտիրոս քահանայ որդին էր Սարգիս քահանայի եւ Խանումի։ Ծնած է ԺՁ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս։ Կնոջ անունն էր Աղաբէկ։ Ունէր հինգ զաւակներ, երկու մանչ ու երեք աղջիկ։ Գործածելու եւ ծաղկումի արտեստոր սորված է իր հօր ձեռքին տակ։ Իր աշակերտութէն ծանօթ են Առաքել Բաբերդցի, Գրիգոր Կողոնացի, Ղազար Բաբերդցի եւ Յակոբ Զլխոնցի։ Մեռած է 1607ին։ Իր երեսնամեայ (1575 – 1605) նկարչական գործունէութեան արդիւնքէն կը յիշնը հետեւեալները։

1. — Գանձարան, 1575, Սւղամ գիւղի եւ Թեղւայ Վանքին մէջ, Սողաձցի Կարապետ գրչի, Մարտիրոս արեղայի համար օրինակած հոյակապ ձեռագիրը ծաղկած եւ նկարազարդած է. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 135:

2. — Աւետարան, 1577-9ին, Նիզանի մէջ օրինակած եւ ծաղկած է Մարտիրոս կրօնաւորի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2569:

Նիզանի նկարչներուն արուեստը լուսաբանելու տեսակէտէն կարեւոր են իր տուած հետեւեալ տեղեկութիւնները. «... գրեցի զսա ի լաւ եւ յընտիր արինակէ, եւ ծաղկեցի զսա չարխարանօք ի յայլ եւ յայլ Աւետարանէ, եւ Կայ որ ի մտաց. զի Դ. Ե. Աւետարան ժողովեցի, կայր որ Սսայ բանն, կայր որ արեւելից բանն, եւ այլ բազում աշխատութեամբ ժողովեցի եւ եղի ի սուրբ Աւետարանս ...»:

3. — Աստուածաշունչ 1584ին, Նիզանի մէջ, գրած եւ նկարազարդած է, գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Բարսեղ բարունապետի խնդրանքով. — Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 262-264:

4. — Հին Կտակարան (մասնակի) 1596ին, Հիզանի մէջ, օրինակած եւ ծաղկած է, գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Նրուսաղէմի Դաւիթ պատրիարքին պատուէրով. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 397:

5. — Աւետարան, 1596ին գրած եւ նկարազարդած է Կ. Պոլսոյ մէջ. — Ձեռ. Ձեւտեր Բիտտի, Թիւ 573:

6. — Մեկնութիւն ԺԴ. Թղթոցն Պօղոսի՝ Յ. Ոսկերեանի, 1600ին, Նիզանի մէջ, ծաղկած է. Դիլաք սարկաւագի ձեռքով Ազարիա Կաթողիկոսի համար օրինակուած ձեռագիրը. — Ձեռ. Նրեւանի, Թիւ 1578:

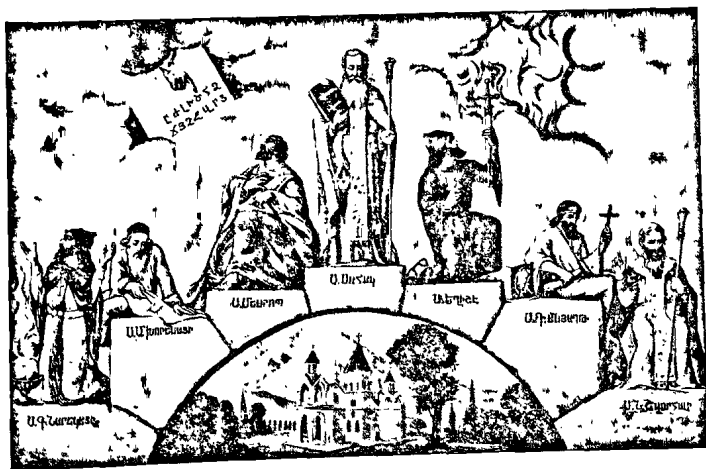
7. — Գիրք Հայրմանց՝ Գր. Տաթեւացիի, 1601ին, Սեբաստիոյ մէջ օրինակուած Յակոբ եւ Դիլաք գրիչներու ձեռքով. 1602ին, Նիզանի մէջ ծաղկուած իր կողմէ գործակցութեամբ իր եղբորը Սարգսի, եւ իր որդւոյն Գրիգորիսի, Սարգիս կրօնաւորի խնդրանքով. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 420:

8. — Յայտաւուրք, 1604ին, Նիզանի մէջ, գրած եւ նկարազարդած են ինքը եւ իր եղբայրը՝ Սարգիս քահանան, եւ իր որդին՝ Գրիգորիս քահանայ, իւրաքանչիւրիւ եւ որդիներուն պատուէրով. — Ձեռ. Յ. Գէորգեանի, Թիւ 42: Գ. Սրբ. Յովսէփեան, Մի էջ Նիզանի Գիւղարուեստական Պատմութիւնից, Հայց. Եկեղեցի. 1944, Հոկտ., էջ 11:

9. — Աւետարան, 1605ին, Հիզանի մէջ գաղափարած է «ի լաւ եւ ընտիր Սսեցի օրինակէ». — Ե. Լալայեան, Ցուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, էջ Է19, Թիւ 352:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ

(10)

ՌՈՒՐԷՆ Ա. ԱՐԾՐՈՒՆԻ

(1025 - 1095)

Մեր պատմիչները այլազան տեղեկություններ արձանագրած են Ռուբեն իշխանի ծագման մասին: Այդ տեղեկությունն յարմարագոյնները առնելով կը փորձենք ներկայացնել այստեղ Ռուբենի հաւանականագոյն տանձարանութիւնը:

Ռուբեն իշխան ծնած է 1025 թուին: Որդին էր հաւանաբար՝ Արծրունի Սենեֆերիմ թագաւորի որդիին՝ Կոստանդին իշխանի:

Բագրատունեաց Գագիկ Բ. թագաւորին մահէն յետոյ (1079) Ռուբեն կ'երթայ և կը բնակի Կոյիժօգօջ գիւղը: Տաւրոս լեռան վրայ շատ Հայեր հաստատուած էին, Մեծն Ռուբեն հետզհետէ կը զօրանայ և կ'ընդարձակէ իր տիրապետութիւնը, իշխելով մինչև 1095 թուականը: Իրեն յաջորդ կը թողու իր որդին՝ Կոստանդինը (1095-1099):

Ռուբենը Արծրունի կը կոչենք հետեւելով Կիրակոս պատմիչին, որ կ'ըսէ. «Այս Թորոս իշխանս և եղբայրն Ստեփաննէ որդիք էին Լեւոնի, որդւոյ Կոստանդեայ, որդւոյ Ռուբենի, թոռունք յառաջագոյն ասացելոյ առն, որ յաղղականութենէ և ի զօրացն Գաղկայ՝ Արծրունեայ» (Պատմութիւն, 1865, Վենետիկ, էջ 62):

Իրեն կը ձայնակցի Միխայէլ Ասորին, գրիչով: «Ընդ այն ժամանակս տրեայազուննի Հայոց, որ յաւուրս Վասիլ կայսեր եկեալ էին ի Վասպուրական և բնակեալ ի Սկաստ և ի Կեսարիա և ի Ռուստամնէքս, և բռնացիտու ունէին զբազում տեղիս, մօտն յերկիրն Կիլիկիացոյ, Ոմանք ի

նոցանէ, Ռոբինեմոն կոչեցեալք, որք էին յերկուց միծամեծաց զարմից, հայկազունք և Սենեֆերիմոն, խնամութեամբ խառնեալ ընդ միմեանս, որք թագաւորեցին ի Վասպուրական, յորժամ և Բագրատունիքն թագաւորեցին ի մեծ Հայք, և այժմ սկսան տիրել երկրին Կիլիկիոյ և Թագաւորեալ արիական քաջութեամբ Ռոբինեմոն և Կոստանդին և Լեւոն և Թորոս և այլքն մի ըստ միովէն» (Ժամանակագրութիւն, 1871, Երուսաղէմ, էջ 411):

Ծնունդը կը դնենք 1025ին, հետեւելով Սամուէլ Անեցիի, որ կը գրէ. «Իսկ իշխանքն Հայոց և ամենայն զօրք նոցա լծան և յամենայն տեղիս ցրուեցան, յորոց իշխան մի արիւնառու Գագիկ» Ռուբեն անուն, որ կախալ ունէր զկոստանայ բերդն ... եկն ... ի գիւղ մի Կոյիժօգօջ անուն ... Եւ Հ (= 70) ամաց լեալ բարիպաշտ կենօք, վերափոխեցաւ առ Քրիստոս, և թողեցաւ ի սուրբ ուխտն Կասաղօն» (Ժամանակագրութիւն, 1893, Վաղարշապատ, էջ 116):

Ռուբեն՝ իշխան էր ըստ Սամուէլի, և թագաւորացն՝ ըստ Կիրակոս պատմիչի, որ կ'ըսէ. «Բանգի իբրև մեծաւ մեծ իշխանն Թորոս, որդին Լեւոնի, որդւոյն Կոստանդեայ, որդւոյ թաղուորացիսն Ռուբենայ, յաշխարհիս Կիլիկիացոց» (էջ 74):

Հաւանական համարեցիք Ռուբենի՝ Սենեֆերիմի որդի Կոստանդինի զաւակն ըլլալը, նկատելով որ Ռուբեն իր որդւոյն Կոստանդին անունը տուած է, և այդ թերեւ ի յիշատակ և ի յարգանս իր հօր, ինչպէս կ'ընէին շատեր:

Յայտնի է Վարդան պատմիչէն որ Սենեֆերիմի զաւակներէն մին կը կոչուէր Կոստանդին. «Սենեֆերիմ ... չգաւ ... չորս որդւովք, որոց անուանքն՝ Դաւիթ և Արուստայ, Ատոմ և Կոստանդին» (Պատմութիւն, 1862, Վենետիկ, էջ 92):

Արտագրեցինք վկայութեանք այս չարքը, որ մեզի կ'ընծեղէ Մեծն Ռուբենի հաւանական ազգաբանութիւնը, որը կըրնայ հեռու չըլլալ իրականութենէ:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ԶԱՐԵՆՑ

(Մահուան 50 ամեակին առթիւ)

Հասարակական կողմի ժե՛ղ՝ Հայ Գրական-
նութեան ծառայատ անդամանին ներս,
որ Զուպէլ Եսայանի, Բակունցի, Թոթո-
վեցի և ուրիշ շատերու նման ապալե-
ցաւ կէս դար առաջ, Ստալինեան բռնա-
տիրութեան կողմէ շղթայադրուած կար-
միր փոթորիկէն:

Յանդուգն ու յախուռն բռնաստեղծն
է ան: Չէ կարելի իր նկարագիրը բնո-
րչող աւելի յարմար բառեր գտնել մեր
լեզուին մէջ: Քերթոյց, որ անցաւ մեր
ժողովուրդի վերջին շրջանի պատմու-
թեան ամենէն ճգնաժամային փուլերէն
ու հասաւ նոր օրերու սեմին, հայրենիքի
անկախութեան վերատիրացման ու, կորճ
ատեն մը ետք, ունոր խորհրդայնացման
բախտորոշ գէպքերը ռզլուելով բռնաս-
տեղծի խոր ու բացարձակ զգայնութեամբ:
Վիրտոյժ — գրագէտ Համբարձում
Քէլիկեան, այժմ հանգուցեալ, Յիսիկ
մը եւ Հայ Գրականութիւնը խորագրով իր
բարձրարժէք գործին կէսէն աւելին յատ-
կացուցած է բազմավաստակ բռնաստեղծին
քանձաբաշտ ժառանգութեան վերլուծ-
ման, ճշգրիտով անոր պատուարեր տեղը
Սովետահայ Գրականութեան մէջ:

Բնական է որ բոլոր իր սերնդակից-
ներուն նման Զարենց ալ ունեցաւ սուսայ-
տանքի ու յուսախաբուութեան պահեր, Նրբ
քաղաքական գծախոս անցուդարձեր ար-
գելք հանդիսացան յաջողութեամբ պատ-
կելու մեր դարաւոր ու կապոյտ նրազ-
ները: Ու քնական է նոյնպէս որ հոգեկան
այդ պիտի վիճակը իր անդրադարձը ու-
նենար անոր գրականութեան վրայ, յի-
շափախութենէ մեր քերթողներու անու-
նիս ժողովուրդին իր ալ անունը:

Միամտութիւն պիտի ըլլար սպասել
որ Զարենցի բոլոր գործերն ալ ըլլային
անառարկելիօրէն յաջող ու ապաւորիչ:
Ու ան շատր սուրբք իր ժամանակին ու
բանացող քաղաքական պայմաններուն:

Սակայն ճեւ իմ անուշ Հայաստանի՝ խո-
րագրուած կտորը միշտակը, ճշմարտագու-
ցութիւն թող չըլլայ ըսել, բաւ պիտի
գար ազատագրելու իր անունը առանձե-
նէր հաշուող փողանգէն իր ժամանակա-
կից գրչականներուն, որոնք հասարակ ու
տափակ մտածողներ որոնացին և որոնց
անունները պառկեցան մատենաներու
մռթ ծոցին:

Զօրաւոր չէր Զարենց նկարագրով:
Չինք կրթար առաջ վերլուծելու բարո-
յական մեր սոյթաքուցողներուն անգրա-
գործը մեր ժողէն ու սրտէն փրթած
արուեստի գործերուն: Պարբն, Մովսէս,
Եր. Օտեան և շատ մը համարուեալ անուն-
ներ ալ տարբեր չէին: Գրագէտը սուրբ
մը չէ ու բարոյական յատկանիշեր չեն
բարձրացներ որակը իր գործին:

Տասի կը հասնի թիւր Զարենցի գոր-
ծերուն: Յիշենք անոնցմէ Վեժմաները
նկարագրուած և Վիրք Ճանապարհի:
Պիտի չընեմ իր կենսագրութիւնը, ինչ
որ դասագրքերուն պարտքն է տալի ու
մտածել որ քառասունամեայ էր տակաւին
երբ հեռացաւ, աւելի ճիշդ՝ հեռացուցաւ
պիղծ ու անարդար այս աշխարհէն: Ու
դարձեալ, թէ որքանով պիտի հարստա-
նար մեր գրականութիւնը, եթէ նոյնքան
մը — կամ գէթ իր գրիչ շարժած տարի-
ներուն թիւով — տարիներ բարգաւէին
իր կեանքին:

Չինք արտագրեր նմաններ իր քեր-
թողութեան: Գրական վերլուծում ընե-
լու ոչ տեղը ունինք հոս և ոչ ալ տրա-
մագրութիւնը: Ընթերցողը կը զրկենք
ուղղակի աղբիւրին, որպէսզի անկէ ըմպէ
նեկտարը Հայ Գիրի ու քերթուածին:
Երանի՛ անոնց, որոնք կրնան իմացական
վայելքներու ընկալչութեան լայնօրէն
բանալ առօրեայ մանր ու սե հաշիւներով
լեցուած ու ապականած իրենց մտքերն
ու հոգիները: Թերեւս սուրբերու երանա-
կան վիճակէն շատ վտար չըլլար արուես-
տասէրներու զգացած երանութիւնը: Ար-
ուեստի կամ սրականաց կեանքի բար-
ձունքները թեւածել փորձող մարդերը
դնե՞լ իրար մօտ. նոյն գծի վրայ, Պա-
տախանը գրական կը թաւ ըլլայ:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՆԼԱՒՈՒՆԻ ՍԱԳԻՍՏՐՈՍ

Լեո Անճևուրսի մէջ լոյս տեսաւ (1987) Բաշտաբարական Գիտութիւնների Դպրատո, Փրոֆէսէօր Լեոն Գ. Խաչերեանի նոր աշխատասիրութիւնը, Գրիգոր Պանիստոսի Մագիստրոս տիտղոսով, նուիրուած անոր Կեանքին ու գործունէութեան: Հատորը կը բաղկանայ 497 էջերէ եւ ունի հետեւել բովանդակութիւնը:

Երկու Խօսք, Տաթև Արքեպս. Սարգիսեանէ (էջ 9-11), Հեղինակի կողմից՝ իրեն նախարան (էջ 13-15), Ուսումնասիրութիւն (էջ 19-352), բաժնուած վեց Գլուխներու: Կ'արժէ յատկապէս յիշել Զօրբորդ Գլուխը, որուն վերնագիրն է, Գաղափարաբանական պայքարը կրօնահրձուածողական հոսանքի՝ այսպէս կոչուած «Թոնդրակեան շարժման» դէմ (էջ 147-258):

Գրիգոր Մագիստրոսի յօրինած «Մեկնութիւն Գերականի» երկին Բնական Բնագիրը կը գրաւէ աւելի քան 100 էջ (351-464): Ատոր կը յաջորդէ «Synopsis»ը, որ կը ներկայացնէ ուսումնասիրութեան ամփոփումը Անգլերէն լեզուով (էջ 465-488): Անձնանունների եւ Տեղանունների Ցանկը շատ համառօտ է (էջ 489-490): Յաջորդ էջերը (491-494) կը պարունակեն Ցանկը օգտագործուած Մատենագրական Աղբրերների եւ Ուսումնասիրութիւնների:

Մանր աշխատասիրի արդիւնք է սոյն երկը եւ արժէքաւոր յաւելում մը յարգելի Հեղինակին գրական վաստակին վրայ: Մեր ընթերցման ընթացքին հանդիպեցանք տեղեկ այնպիսի տողերու, որոնց մասին հարկ կը սեպենք ներկայացնել հոս մեր նկատողութիւնները՝ համառօտակի:

1. — Թէ Գրիգոր Մագիստրոս Երրանցերէն ալ գիտէր չէ կարելի հաստատել ճշայն Շուկուկ ... բառ Երրանցեաց Սուսուրը (էջ 52) քառաքնական համեմատութեամբ: Ս. Գրքի հայերէն թարգմանութիւնը ինքնին ծանօթ կը դարձնէր Սա-

ւաղ անունը, որ Երրանցական արտասանութեամբ ալ, «Շուաւղ», կը տեսնուի Ա. Մնացորդաց եւ Ա. Մակարայեաց Գրքերուն մէջ: Մագիստրոս Երրանցական Շուաւղը չէ գործածած, որ Պարսկերէն Շապուհին աւելի մօտ է, այլ յաւանական է հայացուած Սաւաղը:

2. — Էջ 162, առդ վարէն 14-15. — «Եւ զոր բարին կերպարանին՝ կրկին կղկղան» դէք եւ առաւել ուրացութիւն վարկանիքս. — Նարեկացի Գրիգորի այս խօսքը աւելի ճիշդ կրնայ թարգմանուիլ, մեր կարծիքով, ըստ հետեւելին: Եւ այն բանը, որով բարի կը ձևանան, կրկնապէս անպէտ աղբ սեպեցէք եւ առաւել ուրացութիւն համարեցէք:

3. — Հատորի մէջ բաւական ընդարձակ տեղեկութիւններ արուած են Թոնդրակեցիներու շարժման մասին: Հեղինակին ուղիղ դատումներէն ներս տեղեկ ուղղութեամբ են անճիշդ տողեր. ահաւասիկ փոքր պարբերութիւն մը, շատ ծանրակիւ յայտարարութեամբ. — Շարժման հազնութիւնն ապացուցուած է նաեւ նրա նով, որ «վեց վարդապետներ» հրաժարուելով հայոց հոգեւոր նուիրապետութիւնից՝ անցել են աղանդաւորական շարժման կողմը (էջ 181). — Արիստակէս Լաստի. վերցիլի Պատմութիւնէն իրրե վկայութիւն բերուած կրճատ տողերը վերի յայտարարութիւնը չեն հաստատեր: Լաստիվերցին գրած է. Սոմուէլ հայրապետը, խումբ մը եկեղեցականներու հետ երթալով, «զանքս զկաղաղան կիզեալ ապականեաց, նշովելով զինչս եւ զստացուածս նոցա ... զի մի օք իշխեսցէ տանու ինչ, եւ վեց ի նոցանէն, զորս վարդապետս ասէին լինել չար եւ պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ, գոյ ժողովով ի քաղաքագեղն, որ կոչի Ջերմայ, եւ աղուեսախարանօք զղկմս նոցա դրոշմիլ հրամայէ ...» (Տպ. վննետիկ. 1901, էջ 121):

4. — Էջ 280, առդ վերէն 23. — «Ժմնչեցութեան կատարի», այսինքն՝ մինչեւ որ Ս. Մնացեան ութութեւր կատարուի: Եւ Արք. Դուրեան «ցուութեան» բառին կից նշանակած է «ծննդեան», հարցանիշով:

Պիտի ուզէինք մատնանշել այստեղ քանի «ը կարեւոր վրիպակներ» խորհելով

որ աստվ զգտակար կրնայինք ըլլալ ըն-
թերցողներէն ոմանց:

1. — էջ 27, տող վարէն 5.

երկու գրիւ հոյ, ուղղելի՛
» » հոյ:

2. — էջ 48, տող վերէն 23. — առա-
տութեանց, ուղղելի՛ առաստացութեանց:

3. — էջ 79, տող վերէն 25. — Եւա-
պատուան, ուղղելի՛ եւապատուան:

4. — էջ 82, տող վերէն 19. — յորդ-
ւոյ նոցա Յիսուսէ, ուղղելի՛ նորա:

5. — էջ 115, տող վարէն 13. — այժմ
ասին ելով. ուղղելի՛ ասին:

6. — էջ 128, տող վերէն 1. — Մրցել
և վատենս գիտ, ուղղելի՛ ըստ Ե. Արք.
Դուրեանի, Մրցել և վանել գիտ:

7. — էջ 130, տող վերէն 16. — Ետես
և այս արար, ուղղելի՛ այց:

8. — էջ 168, տող վարէն 5. — Եր-
կըրպագանել, ուղղելի՛ երկրպագել:

9. — էջ 176, տող վերէն 1. էջ 219,
տող վերէն 21. — յոյժ խառնակ էր այրս,
ուղղելի՛ խառնակ:

10. — էջ 185, տող վարէն 13. — Եւ
միւսն Նիկարա, ուղղելի՛ «Նիկանորա»
(Մատ. էջ 161):

11. — էջ 190, տող վերէն 26. — սուրբն
Յակով, ուղղելի՛ Յակոբ:

12. — էջ 248, տող վերէն 7. — Գըր-
գեալ էր քո, ուղղելի՛ Գրեալ:

13. — էջ 296, տող վարէն 17. — Եւ
յանհատան վերին եթէ մանրամասնարար
թեակոխեցեալ, աւելի լաւ, «Եւ յան-
հատան վարին եթէ մանրամասնարար թե-
ակոխեցեալ»:

Քանի մը նկատողութիւններ ալ կ'որ-
ծանագրենք Գր. Մագիստրոսի Քերական-
ութեան առկայ բնագրին վերաբերեալ՝
յօդուտ բանասիրաց:

1. — էջ 359, տող 13. — «Իսկ եթէ
ո՞ք եղև յարմարիչ». — Աւելի ճիշդ պիտի
ըլլար, ըստ վենետիկեան ձեռագրին,
«Իսկ եթէ ո՞ք եղև յարմարիչ»:

2. — էջ 366, տող 28. — «Կամ գի-
նայէ պո՞ւէր կրիւսոս յերկաթի կուսաս-
տանո». — Հաւանարար պիտի ըլլար «Կամ
գի-նայէ, զոր պո՞ւէր կրիւսոս . . . »:

3. — էջ 367, տող 2. — «Եւ կամ ի
չաւն, և առիւծեոյն». — Ուղղելի է «Եւ

կամ իշուն և առիւծեոյն», Ձեռ. Ս. Թ.
թիւ 1311 ունի «կամ իշուն և առիւծե-
ոյն» (էջ 366):

4. — էջ 396, տող 1. — «Իսկ որն». —
Ճիշդը պիտի ըլլար «ոյն», համաձայն
վենետիկեան ձեռագրին:

5. — էջ 400, տող 19-20. — «սկիզբն
երկրորդ փառաւորեանն երկարեցոյց
գինն». — Նախընտրելի է վենետիկեան
ձեռագրի տարբերակը, որուն կը ձայ-
նակցի Ս. Թ. թիւ 1311 ձեռագիրը (էջ
258), այսպէս. «սկիզբն երկրորդի փա-
ռաւորեանն երկարեցոյց գինն»:

6. — էջ 400, տող 21. — «վերաբե-
րեսցի». ճիշդը՝ «վերաբերիցի», ինչպէս
ունին վենետիկեան և Երուսաղէմեան (թ.
1311) ձեռագիրները:

7. — էջ 416, տող 21. — «Եթէ կեն-
դանիք». — Ուղղելի է «Եթէ են կենդա-
նիք», ինչպէս ունի Ս. Թ. թիւ 1311 ձե-
ռագիրը (էջ 304): Հմտ. վենետիկեան
ձեռագրի տարբերակը «Եթէ են»:

8. — էջ 428, տող 16. — «որ հանդերձ
այլով իսկիս». — Ուղղելի է «Իսկիւ»,
ինչպէս ունի Ս. Թ. թիւ 1311 ձեռագիրը
(էջ 336):

9. — էջ 461, տող 17. — «Իսկ զորորկ
և զխոշոր ի Բառագրոց թաւացն իմացիո». —
Ուղղելի է «Իսկ զզորորկ և զխոշոր քառ,
ի գրոց թաւացն իմացիո», ինչպէս ունի
Ս. Թ. թիւ 1311 ձեռագիրը (էջ 482):

էջ 474, տող վարէն 21-23. — «It is
a mistaken interpretation when in some
studies the Thondrakian heresy is confused
with the Paulician sect as identicals, con-
sidering the latter as the mere continuation
of the former» — Աւելի ճիշդ պիտի ըլ-
լար ըսել. «It is a mistaken interpretation
when in some studies the Paulician sect is
confused with the Thondrakian heresy as
identicals, considering the latter as the
mere continuation of the former».

էջ 485, տող վարէն 9. — Անպատշաճ
է Մագիստրոսի որդին վարմար որակել
«notorious». անձ մը, որ «lived his life
virtuously».

Պր. Լիւնն Ռաչերեանի աքնաջան աշ-
խատանքը վեր է ամէն գովեստէ: Հոյ և

Թ Ո Ւ Ր Ք Բ Ժ Ի Շ Կ Ն Ե Ր Ո Ւ Դ Ե Ր Ը Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Ց Ե Ղ Ա Ս Պ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Է Ջ

Հառանդական է որ շատ մը ուրիշ բժիշկներ և կուսակցական գործիչներ գործօն դեր մը ունեցան բնաջնջման ծրագիրը իրագործելու մէջ: Սակայն ներկայիս անոնց մասնաժամանակները կը մնան անծանօթ: Կոյին նաև բժիշկներ, որոնք մեծապէս գործակցեցան օրուայ իշխանութեան և անոր գործիչներուն հետ՝ իրագործուած ռեֆորմները ծածկել փորձելով: Այս կապակցութեամբ նշանակելի է Ուրֆայի քաղաքապետութան բժիշկին վարուելակերպը: Երբ քաղաքէն դուրս՝ Օսմանեան Խորհրդարանի անդամ երկու Հայ երեսփոխաններ ապանւնեցան ՎՄԱՆԱՆՈՐ Հաստատութեան պատկանող երկու առաքակապետներու կողմէ, ան սուս վկայականներ տուաւ, ըսելով թէ անոնք բնական պատճառներէ մահացան: Կառավարութիւնը այսպիսի վկայական մը այս երկու երեսփոխաններէն մէկուն այրի կնոջ զրկեց, իր պահանջքը գոհացնելու նպատակով: Բայց երեսփոխանական Խորհուրդի 28 Նոյեմբեր 1916ի նիստին, նոյն կառավարութիւնը պարտագրուեցաւ ընդունիլ թէ երկու երեսփոխանները իսկուպէս ապանւնեցան: Այս իմաստով բարձրագոյն վիզիրը գրաւոր հաղորդակցութիւն մը զրկեց Խորհուրդին: Կառավարութիւնը ստիպուած էր այդ ընել, որովհետեւ Չորրորդ Բանակի Հրամանատար և Սուրիոյ և Լիբանանի Սանձնակատար Քէմալ Փաշան այս ոճերը Պաշտոյ Հայոց Պատերազմին առջև անխոհեմօրէն խոստովանած էր:

Տրապիզոնի նահանգին մէջ, ուր Հայերը բաւականաչափ ունեւորներ էին,

բնաջնջման արարքը — ինչպէս ուրիշ տեղեր — բնագործակաւ տւերու մի և կողովուրդ ընկերակցութեամբ կատարուեցաւ: Այս պարագային, զինուորական դատավարութիւններուն երկրորդ շարքին — 26 Մարտ — 17 Մայիս 1919 — եօթը տարաստաններէն միակ բժիշկը Տքթ. Ալի Սաիպն էր: Ան յատկապէս ամբաստանաւեցաւ անհամար թիւով մահուկներ, պատանիներ և յղի կիներ թուաւորելուն համար կարծիք Մահիկի հիւանդանոցին և շատ մը դպրոցական շէնքերու մէջ, որոնք որպէս առօրեայ պատասխաններ կը ծառայէին իրենց ծնողները բնաջնջուած Հայ փոքրիկներուն, և կամ զանաւ ծովամար թիւով: Այդ շրջանին, Տքթ. Սաիպը Տրապիզոնի Հանրային Առողջութեան և Առողջապահական Մատակարարութիւններուն Տնօրէնն էր: Ողջ մնացող Հայ մանուկներ, վկայեցին թէ Տքթ. Սաիպին հիւանդանոցին յաճախական այցելութիւններուն արդիւնքը քսանեակ մը անձերու անհետաւայն էր: Անոնց մեծամասնութիւնը մանուկներ էին: Ան տարաստանուեցաւ որպէս հեղուկ գեղ թոյն ներարկելով, և հրամայելով ծովամոյն ընել այն հիւանդները, որոնք այդ գեղը առնել կը մերժէին: Երկու Թուրք վկաներ ճշմարտութիւնը վաւերացուցին:

Ասկէ զատ, Տքթ. Զիյա Փուատ, Տրապիզոնի Առողջապահական Մատակարարութիւններու վերաբնիշխար ջարդին ժամանակ, և Տքթ. Ատման, Տրապիզոնի Հանրային Առողջութեան Տնօրէնը, գրաւոր վկայութիւններով հաստատեցին մանուկները թուաւորելու կամ զանոնք խզելու ամբաստանութիւնները:

Տքթ. Սաիպ ուրացաւ այս ամբաստանութիւնները և զանոնք միտադ վկաներ բերաւ, որոնցմէ երկուքը Հայ էին: Վերջապէս ան անպարտ արձակուեցաւ, այն պատճառաբանութեամբ, թէ յիշել ամբաստանութիւնները կարելի չէ վճռակարարական հաստատել:

ժողովրդական ժողովներ անհապառ զիստ օգտուել ինչպէս իր նախորդ հրատարակութիւններէն, նոյնպէս և այս հատորէն անտարակոյս:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՒԱԿԱՆ

Դատաւարութեան 14րդ նիստին (26 Ապրիլ 1919, Շաքաթ), Հայ կին մը՝ Մաննիկ Երազեան, ահաբեկի և պարտութեան մատնող վկայութիւն մը տուաւ։ Ան և իր քոյրը Տրապիզոնի միտացած էին և մանուկներուն ճակատնետրուածին և ընտանեկանին տկոնատեա եղած։ Ապանդին վայրը սովորական տեղը չէր, կարմիր Մահիկի հիւանդանոցը, այլ երկու գլորոցներ, որոնք որպէս հաւաքովայր կը գործածուէին այն մանուկներուն՝ որոնցմէ մօմաց վիճակուած էր ցրւում և ուրիշներուն՝ ընտանեկան։ Իթիքիւնտի ներկայացուցիչ Նախիւր և Առաջնապահութեան վերաբնիչ Տթթ. Սախլը զոհերուն ցանկերը կը զրկէին և այս գլորոցներուն մէջ աշխատող Թաւրք կիները զանոնք միաներէն կ'անջատէին։ Դպրոցներէն մէկուն կ'առաջարկէին մէջ սալոյստակուած սենեակ մը կար, որ կարծեցեալ չողորմ սենեակ մըն էր (խախտ)։ Թաւրք կիները մանուկները խուսրոբով հոն կ'առաջնորդէին չողորմ լողանք մը առնելու։ Ավիզը չանդարդարձանք թէ ի՞նչ կը պատահէր։ Սակայն օր մը ճիշդ լսեցինք, օրոնք յանկարծ գաղտնիք և անոնց յաջորդեց մահատիւ լուծութիւն մը։ Յետոյ աւելի մեծ ուշադրութեամբ հետեցանք պատահածին։ Աշխատանքային օրահին դրան մօտ գտնուած կողովները ամէն րոն կը յայտնէին։ Կ'երևի թէ Տթթ. Սախլը ճիշդիմ սահմանումը կը գործածէր իր զոհերը հրապուրելու և ծուղակը ձգելու նպատակով, սենեակի մը մէջ՝ որ օժտուած էր թունաւոր և մահացու կազմով մը։ Այդ կողմերը ուրիշ տեղեր ալ կը գործածուէին, ինչպէս կարմիր Մահիկի հիւանդանոցը, ուղտուկու մահացած կամ մահաւոր մանուկներուն դիակներէն, զոհունք մօտակայ Ան Մովսէսի մէջ նետելով։

Տթթ. Ատանին տուած վկայութիւնը կը հաստատէ թէ թունաւորելու սովորութիւնը կարմիր Մահիկի հիւանդանոցի դիւրութիւններուն (նշուկներ, ներարկում) սահմանափակուած չէր, այլ և՛ գլորոցներու շէնքերէն ներս կը կատարուէր։ Բնաշինութեան հետք չունեցող կողովներու միջոցաւ կ'ազատուէին (նիստ 3, Ապրիլ 1, 1919, կէսօրէ հտք)։ Ի գլուս էին բոլոր

ճիշդը յաւելեալ մանրամասնութիւններ և բացատրութիւններ ստանալու ճշգրիտ սենեակ և ճակատնետրուած սահմանումներուն շուրջ։ Միթէ այս չողորմ սենեակը կանխանշման էր Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին պատահածներուն։

Գաւով Գերմանացիներուն դերին, պէտք է շեշտել թէ անոնք ո՛չ միայն Թաւրքներուն քաղաքական և զինուորական դաշնակիցներն էին, այլ նաև անոնց գործակցեցան, Տրապիզոնը վերածելու զիլաւար խորխիւթի մը, ուր Մատնաւոր Հատաւորութեան ամպնուանիին առկ կը կազմակերպուէին փութիլակներուն գործողութիւնները՝ Ռուսական անդր-կովկասի և Պարսկաստանի մէջ, Հոս պէտք է յիշել անոնցները Զօրավար Սթանկի մարտախումբին և Պարսկաստանի Արշաւախումբին՝ առաջնորդութեամբ պահեստահանելու գործի Հրամանատար Շնուպըր Ռիխթի, որ նաև Էրզրումի սուլթանային խաչ-հիւստոսն էր։ Այս երկու գործողութիւնները ուղղեց և անոնց ծախսերը հոգաց Պահեստի Հարկարկու Նախնիի գրասենեակը։ Ան Գերմանիոյ Արտաքին Գործոց Նախարարութեան ներկայացուցիչն էր Գերմանական Բարձրագոյն Հրամանատարութեան մօտ և ապա գլխաւոր Թուրքիոյ մէջ։

Անդրիական փառաբանութիւնը մը կը յայտնէ թէ 1915ի Մոյիսի վերջերը (Տրապիզոնի պարպումները և ջրագիւղը Յուսիսի վերջաւորութեան սկսան) Ռուսական իշխանութիւնները Գերմանական Արտաքին Գործոց Նախարարութեան կողմէ Պոլսի զրկուած պայուսակ մը արդեակեցին։ Այս պայուսակը կը պարունակէր թիւք, զանազան միտադրանք տուփեր, ձեռնառումի մեծութեամբ, որոնք լուծածին և ջրածին խառնուրդ մը կը պարունակէին։ Կ'ենթադրուի թէ եթէ այս խառնուրդը ջրերի կամ օդի ուժով հոսանքի մը ենթարկուի՝ շնահանգ կազ մը կը գոյացնէ, և այս երկու նիւթերէն մէկուն մուտքին ազդեցութեամբ, տուփին խցանը կը պայթի։ Հայ բժիշկ մը, Միհրան Նորայր, 15 Դեկտ. 1918ին հրապարակաւ ամբաստանեց իր Թաւրք պաշտօնակիցները, առանց զանոնք անունով յի-

չելու, ձեռնամուխ ըլլալով Հայոց Զարգին, որոշ դէպքեր յիշելով, ինչ որ հանրային վիճարանութեան մը ծնունդ տուաւ, որուն մէջ շատ մը Թուրք բժիշկներ, ինչպէս նաեւ Պաշտպանութեան (Պատերազմական) Նախարարութեան Առողջապահութեան Ընդհանուր Տնօրէնը մասնակցեցան: Առաջին հակազդեցութիւնը՝ Պաշտպանութեան Նախարարութեան Առողջապահական Բաժնի կողմէ հերքում մըն էր: Այս հերքումէն զայրացած՝ նշառու Թուրք բժիշկ մը, Տքթ. Հայտարարէմալ, Թուրք օրաթերթի մը մէջ այսպէսեւ այս հերքումը ըսելով. «Թուրք իշխանութիւններուն սովորութիւնն է»: Ան հետեւեալ բաց նամակը ուղղեց Ներքին Գործոց Նախարարութեան, ինչ որ միակ անկեղծ խոստովանանք կը նկատուի որեւէ Թուրքի մը կողմէ 1918ի Զինադադարէն յետոյ. —

«Երբ Հայկական Հարցը խօսքի առարկայ է, կը նշմարեմ թէ մեղադրանքը միշտ կառավարիչներուն և զինուորական հրամանատարներուն կ'ուղղուի: Եթէ Հայոց բնակչի մասն հրամանը ի թիւհատի գլխաւոր կեդրոնաւորելին եկած էր, ինչպէս հաստատուեցաւ, ուրեմն կատարուած ոճիւրներուն պատասխանատուութիւնը աւելի խիստ կ'ըլլայ: Ինչ որ կ'ուզէի Զեր ուշադրութեան յանձնել այն է, թէ այն քարքարոտութիւնները որոնք Հայոց դէմ դրածադրուեցան՝ գիտական գրութեամբ եղան: Խղճի դէմ է այս հարցը մոռացութեան յանձնել: Ուրեմն հարկ է հարցաքննութեան յանձնարարութեան անդամներուն պատուոյ և խղճի քարոյսականին յանձնել այն ճշմարտութիւնները՝ որոնց անձնապէս ականատես եղայ: Իրենց կը մնայ որոշել թէ ի՞նչ միջոցներու պէտք է դիմել այդ անիրաւութիւններուն հեղինակներուն դէմ: Երրորդ Բանակի Առողջապահական Գլխաւոր Գրասենեակին հրամանով, Յունուար 1918ին, երբ բառեղի տարածուեւ լուրջ խնդիր մըն էր, անմեղ Հայեր, Երզնկայի պարպումէն աստանդական դարձած, ժանտախնդ ունեցող հիւանդներու արիւնով կը պատուաստուէին: Այս փորձը, որ միայն գի-

տական հետազոտութեանց համար կենդանիներ ողջ-ողջ հատանելու յարմար է, բազմաթիւ դժբախտ Հայերու մահուան պատճառ եղաւ, զանոնք դիւրախար ընելով թէ ան բուժիչ ազդեցութիւն պիտի ունենայ: Երբ արդիւնքը Զինուորական Բժշկական Պարբերաթերթին մէջ հրատարակուեցաւ, այդ պատուարժան ուսուցչական պետը պարզապէս յիշեց թէ ենթակաները ճահողան դատապարտուած անձեր էին, առանց ակնարկելու թէ տնոնք Հայեր էին: Ես անձամբ անշուստես եղայ այս եղեւնական փորձին, զոր յիշեալ ուսուցչական պետը կատարեց անձերու վրայ՝ որոնց միակ մեղքը այն էր թէ Հայ ազգին կը պատկանէին: Հրամանատար Ռէֆէթը, Երզնկայի կեդրոնական հիւանդանոցի գլխաւոր բժիշկ, իր օգնական երկու Հայ բժիշկները և Տքթ. Սալահէտտինը այս հարցին մօտէն տեղեակ էին:

«Հարկ էր որ բոլոր բժիշկները իրենց քննած հիւանդներուն անունները տոմարի մը մէջ արձանագրէին: Եթէ յիշեալ ուսուցչական պետը յայտնէ թէ այս անմեղ հպատակներուն ի՞նչ բուժում տուած է, կառավարութիւնը պիտի կարենայ հաստատել թէ անոնք նախապէս դատապարտուածներ չէին: Հայոց դէմ իրագործուած բարբարոսութիւններ միաժամանակ թէ՛ վարչական և թէ՛ գիտական էին: Անոնք բիծ մըն են բժշկական կոչումի ճակատի: Պատրաստ եմ այս խնդրին մասին մանրամասնութիւններ տալու:»

Յաջորդ պատասխանողը վերոյիշեալ նամակին մէջ յիշուած Տքթ. Սալահէտտինն էր: Ան ըսաւ թէ ամբողջովին տեղեակ էր Երզնկայի կեդրոնական Հիւանդանոցի դէպքերէն, և եթէ կրնար օգտակար ըլլալ որպէսզի այդ արարքներուն իսկական պատասխանատուները ձերբակալուին՝ իր խիղճը պիտի հանդարտի և պղծուած բժշկական կոչումն ու թրքութիւնը ծանր բեռէ մը պիտի ազատին:

Թրգւմ. ԱՐԱՄ ՊԵՆԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 3)

ՀԱՄԱՌՈՏ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԵՐ ԵՒ ՔՈՅՐ ԵԿԵԼԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՕՆԱՅՈՑՈՑԻՄՈՒՆ, ՎՐԱՅ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աւագ Տօնը. — Քրիստոսի Մննդեան հրաշափառ տօնը կամ զայն կանխող պահեցողութեան օրերը Աւագ Տօներով դիմաւորել յատուկ է միայն մեր Եկեղեցիին, Հատինք ունին իննօրեակի դրութիւն, և Դեկտ. 15–23-ի միջոցին կը կոտորեն երեկոյեան մասնաւոր պաշտամունք կամ Պատարագ, ուր զանց կ'առնուի Նոր կտաւ կորանի առաքելական ընթերցումը: Իսկ ԲՓառք ի բարձունսը, զոր մերինէն աւելի համառօտեալ ձևով, կ'արտասանեն կամ, հանդիսաւոր օրերուն, կ'եղանակեն Ս. Պատարագի սկիզբները, կը դադարեցուի Adventի չորս եօթնեակներու բովանդակ ընթացքին:

Չորս են թիւով Աւագ Տօները, ուր կը տօնուին եօթ մեծ սուրբեր, մեծ մասամբ առաքեալներ, երեք զոյգեր առաւել Ս. Ստեփանոս: Առաջինը անոնցմէ տօնն է Դաւրի մարգարէին եւ Յակոբայ Տեղափոխութեան Պէտքէն: Պէտքէն է ըսել թէ միայն մեր Եկեղեցին է որ մեծ հանդիսութեամբ կը տօնէ յիշատակը Դաւիթ մարգարէի: Հատինաց մօտ 29 Դեկտ. ին կը յիշատակուի: Յունաց մօտ կը յիշատակուի Ս. Մննդը կանխող Նախահարց Կիրակիին:

Միւս կողմէ, Ս. Յակոբոս Տեղափոխութեան տօնը մեծ շուքով կը նշուի Հոկտ. 23/5 Նոյմ. ին Յոյն Օրթոտօք Եկեղեցւոյ կողմէ: Ըլլալով առաջին եպիսկոպոսը (կամ Պատրիարքը) Երուսաղէմի, այդ օր Պատրիարքը կը պատարագէ Ս. Յարուսեան Տաճարի գաւթին արեւմտակողմը գտնուող եւ սուրբին անունը — որուն կը կցուի երբեմն արդար մակդիրը կրող մասնաւոր մէջ, որ կը ծառայէ իբրեւ համայնքային եկեղեցին տեղացի Արար–Օրթոտօք հասարակութեան: Հատինք այդ սուրբին յիշատակը կը յարգեն 3 Մայիսին և անոր տնունը տուած են Երուսաղէմ հիւսիս՝ Պէյթ Զանինս արուարձանի իրենց եկեղեցին:

Պէտք է ըսել թէ մինչ Յունաց մօտ երկու Յակոբոսներէն նախապատին է Տեղափոխութեան — Գլխադրի յիշատակը, 30 Ապրիլ/13 Մայիսին, մեծ զանգով իսկ չեն դիմաւորեր —, Հատինաց մօտ այդ կ'երթայ Գլխադիրին, 25 Յուլիսին տօնախմբուած: Թիւրքա տօնը պատճառն է այն աւանդութիւնը, ըստ որում սուրբին մարմինը, ծովագնաց ճամբորդութեամբ, հասած է Սպանիա, ուր կը հանգչի Saint José de Compostella Ուշուած իբրեւ առաքելի ծառայող սրբորանին մէջ, կարտանն որ Սպանական Հիւպատոսը ներկայ կ'ըլլար այդ օրուան Պատարագին:

Մեր մօտ Դեկտ. 23-ին (եթէ Կիրակի, Չորեքշաբթի կամ Ուրբաթ օրուան հանգիսի՝ 24-ին — հոս՝ 5 կամ 6 Յունուարին) է որ Դաւիթն ու Յակոբոսը կը տօնուին միասին: Ինչպէս տեսանք, միայն Հայց. Եկեղեցին է որ երկուքին յիշատակը կը միացնէ, որուած ըլլալով որ առաքեալը կը սերէր Դաւիթի ցեղէն, ինչպէս Յովսէփ՝ իր հայրը, որուն յիշատակն ալ Յայսմաւուրքը կը կապէ այդ օրուան:

Ստորմական Օրացոյցը այս տօնը կ'ընդունի իբրեւ Տօն Առաքելական Սուրբ Արքուոյս Երուսաղէմի: Տեղափոխութեան մարմինը թաղուած ըլլալ կը կարծուի Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին ներքեւ, մինչ իր Աթոռը ցոյց կը ցուցի դասին մէջ, որու պատուանդանին կը բարձրանայ Սրբազան Պատրիարք Հայրը առաւօտեան ժամագլուխեան ընթացքին: Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Պատարագի ընթացքին կը կատարուի հոգեհանգստեան պաշտօն Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ Պատրիարքաց հոգիներուն համար: Յոյներն ալ Մննդեան տօնը կանխող Կիրակիին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ կը կատարեն հոգեհանգիստ իրենց Պատրիարքաց հոգիներուն համար, երբեմն օրուան մը տարբերութեամբ մերինէն:

Երկրորդը Աւագ Տօներուն է տօնը Ասեփ սնտսի նախասարկաւորին եւ առաջին մարտիրոսին: Նախասարկաւորը կարելի է փոխանակել Նախակալ բառով, ինչպէս աւելին այլ եկեղեցիներու Օրացոյցներէ:

Սուրբին քարկոծման վայրը նկատուած է կեդրոնի Ձորը, ներկայիս Կիթ-սեմանի անունով ծառօթ, ուր Յոյներ աւելին եկեղեցի, զոր կառուցին վերջերս եւ որուն կից կը գտնուի քարայր մը, որ քարկոծման վայրը կը թուի եղած ըլլալ: Դոմինիկեանք ունոր անունով աւելին եկեղեցի է վանք քաղաքիս հիւսիսակողմը, պարիսպէն դուրս, ուր սուրբին տօնին օրը՝ 26 Դիկտ., հանդիսութիւն կը կատարեն: Նոյն երեկոյ, վերջերս հաստատուած սովորութեան մը համաձայն, Ֆրանչիսկեանք կ'իջնեն Կիթսեմանի ձոր, յուսապատկան վերոյիշեալ օրավայրին մէջ կատարելու կարճ արարողութիւն մը:

Օրթոտոքս եկեղեցին Ս. Ծննդեան յաջորդ օրը Տիրամօր յիշատակին նուիրած ըլլալուն, Ս. Ստեփանոսը կը տօնախմբէ օր մը ուշ՝ 27 Դիկտ.: Ինչ: Յունուոր Գին Յոյներ հոս մեծ հանդիսութիւն կը կատարեն օրավայրին մէջ Ի Կիթսեմանի:

Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի աւանդատունը կոչուած է Ս. Սահիմանոսի անունով: Հոն կը մատուցուի Ս. Պատարագը յաւարտ ժամերգութեան, որուն ընթացքին տեղի կ'ունենայ Վարկաւորաց Զանգէնը: Սովորութիւն է որ երկու վարդապետներ օտարկուողի դեր կատարեն այդ օր: Վերջին տարիներուն, սովորութիւն դարձած է նաեւ այդ օր կատարել Ստրկաւագական ձեռնադրութիւն, հետեւելով Մայր Աթոռի օրինակին: Երեկոյն եան ընթրիք կը տրուի ի պատիւ Ստրկաւագներուն, որոնք ընթացքին խրատական մը կը խօսի Պատրիարք Սրբազանը:

Քանի որ Աւագ Տօները իբրեւ կը յաջորդեն (զարմ Զգելով անշուշտ Կիրակի, Զորիքայրթիկ Ուրբաթ օրերը), Ս. Ստեփանոսի յիշատակը կը զուգարդիպի 24-26 Դիկտ. միջև, որ է ըսել Արեւմտեան եկեղեցիներու հետ երբեմն նոյն օրը (անշուշտ ոչ Երուսաղէմի մէջ, ուր տօնին ընթացքը կը տարուբերի Յունուոր 6-8ի միջև, գրեթէ Յունաց Ծննդեան):

Երրորդը Աւագ Տօներուն է տօնը Պետրոսի եւ Պողոսի առաքիլոց, կոչուած յաճախ Վիշխարի Առաքելներ: Բոլոր միւս եկեղեցիներ Պետրոսի եւ Պողոսի յիշատակը կը տօնախմբեն Յունիս 29ին, Ընդհանրապէս այդ օրն է որ Լատիններ կը կատարեն քահանայական կամ ստրկաւագական ձեռնադրութիւն, վատիկանի Ս. Պետրոսի Մայր Տաճարին — ընդարձակագոյն եւ չքեղագոյն տաճարը համագործի — տօնախմբութեան օրն է:

Յոյներ տօնը կը հանդիսաւորեն Ս. Յարութեան Տաճարի գաւթին տրեկիտին կողմը եւ մեր Ս. Յովհաննէս Աւետարանի մատրան վերեւ գտնուող Հայր Աբրահամի վանքի եկեղեցին մէջ, 12 Յուլիսին: Յաջորդ օրն ալ, որ Երկոստատն առաքիլոց յիշատակին է յատկացուած իրենց մօտ, հոն կը պատարագեն, թէև նուազ հանդիսաւորութեամբ: 13 Դիկտեմբերին ալ Պատարագ ունին հոն, Անդրէաս նախակոչ առաքելի տօնին առիթով:

Ս. Պետրոսի անունով մատուած մը գոյութիւն ունի Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, որ կը գտնուի Ս. Կարապետի խորանին վրայ, յաջակողմն Աւագ Սեղանին: Հոն կարելի է բարձրանալ նեղ սանդղաշարքէ մը, ուրկէ կը բարձրանն նաեւ երբ պէտք ըլլայ հնչեցնել Մայրավանքի մեծ զանգը: Հոն կը մատուցուի Ս. Պատարագը այդ օր: Իսկ ի ձախակողմն Աւագ Սեղանին, Ս. Աստուածածնայ խորանին վերեւ գտնուող Ս. Պողոսի մատրան մէջ Պատարագ կը մատուցուի Երկոստատն առաքիլոց տօնին (որոնց կը միանայ Ս. Պօղոս իբրեւ ՎՅՐԴ առաքելոյ), ինչպէս յիշեցինք իր տեղին: Դիկտեմբեր 26-28ի միջև կ'իյնայ մեծ այս տօնին թուականը մեր մօտ, որ է ըսել Երուսաղէմի մէջ 8-10 Յունուորին, գրեթէ հասարակ հեռաւորութեամբ այլ եկեղեցիներու տօնախմբութեան թուականէն:

Բոլոր եկեղեցիներ միասին կը տօնեն զոյգ մեծ առաքելներու յիշատակը, միասին վկայուած ըլլալուն համար մէջ: Մեր մօտ երբեմն կ'ըսեն ՎՊօղոս-Պետրոս: (Գիւրահնչիւն): Արտօնի չէ բայց ՎՅՐԴ առաքելոյն անունը գրեւ առաքելոց ցանկին գլուխը յիշուածին անունէն առաջ:

Զորքորդը և վերջինը Աւագ Տօնե-
րուն է տօնը Որդուցն Որուման՝ Յակոբայ
(Գլխադիր) առաջելոյն և Ծովհաննու (Աս-
տուածաբան) աւետարանչին: Դեկտեմբերի
28ը կամ 29ն է (որ Բարեկենդանն է Ս.
Ծննդեան պահոց) տօնին թուականը —
28ը՝ երբ 29ը հանդիպի կիրակի, Զօրեք-
շարթի կամ Ուրբաթ օրուն: Յունուարի
10ին կամ 11ին կը տօնուի հետ:

Միայն մեր եկեղեցին է որ Զերեզ-
եան եղբայր առաքելներու յիշատակու-
թիւնը կը կատարէ միասին (թէ և կրտսերը
կը յիշատակենք նաև միւս երեք Աւետա-
րանիչներուն հետ, ինչպէս տեսանք):

Տեառնեղբոր մասին խօսած տառնիս
անբաղարձանք նաև Զերեզեան Յակոբի
տօնին այլ եկեղեցիներու կողմէ տրուած
թուականի մասին: Դալով Յովհաննէսին,
«սիրելի աշակերտ» կոչուածով կ'երևի
Հատինաց մօտ 27 Դեկտեմբերին (շատ մօտ
մերինն): Յունաց մօտ թուականը շատ
հեռու է՝ (8/21 Մայիս): Անոնք սակայն,
26 Միպո. /9 Հոկտ. ին, խաչանիւղով նշա-
նակուած ունին ճօթառմն (Assumption)
Յովհաննէս Աւետարանչին տօնը, որուն
ակնարկութիւնը կայ տօնին առաւօտուն
մեր մօտ կարգացուած ճշտակ Յովհաննէս
ճոթին մէջ, ուր կը խօսուի սուրբի աս-
տեղոր կենքի վերջին օրերու մասին:

Միւր մօտ ճորդուցն Որումանն անու-
նով (բառերը կու գան Աւետարանին, իբր
թարգմանութիւնը Յունարէնի Բսկեդեկե
բառին) ծանօթ այս տօնը փառաւորա-
գոյնն է Աւագ Տօներուն: (Մեր մօտ ըսե-
լով պէտք է հասկնալ երուսաղէմի Սուրբ
Աթոռը): Նախօրեակին շարժական օնդան
մը կը չտկուի Ս. Գլխադրի մատրան քով
և կը զարգարուի գանձատան ճոթ սպաս-
ներով: Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբա-
զանը եկեղեցւոյ արտաքին գաւթէն ճշրա-
շարիտանով մուտք կը գործէ Մայր Տաճար
(տանն մը այդ սովորութիւնը կը կրկնու-
ւէր նաև Դաւթի և Տառնեղբոր՝ ինչպէս
նաև վարդապետը = Ալլակերպութեան
նախօրեակներուն), և նախատօնակին նա-
խապահելէ ետք երգեցողութեամբ և թա-
փօրով կը բարձրանայ Պատրիարքարան,
ճիշդ ինչպէս կը կատարուի Տառնեղբոր
նախատօնակի աւարտումին:

Տօնի առաւօտուն, Նորին Ամենա-
պատուութիւնը հանդիպել կը պատարագէ
Ս. Գլխադրի մատրան մէջ — Պատրիար-
քական կը նկատուին նաև Դատաւորի կի-
րակի (Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ,
իբր իրաւունքի հարց) և Զատկի Երկու-
շարթի օրուն Պատարագները — և ապա
ամպոնովսիի ներքև և կենաց փայտի
մատուցին ի ձեռին կը նախապահէ Մայր
Տաճարին մէջ երիցս դարձող թափօրին:
Դասին մէջ ծնրադիր երգուած «Տէր ու-
ղորմեա՞յնն ետք, երգեցողութեամբ կը
բարձրանան Պատրիարքարան, նման նա-
խօրէ երեկոյեան, ուր Ն. Ամեն Սուրբ
Պատարագի նշխար կը բաժնէ բոլորին:

Կէսօրին Միաբանական ճաշ կը տրուի
վանդուց օնդանատան մէջ:

Աւագ Տօները բացառիկ նշանակու-
թիւն ունին Հայ երուսաղէմի համար, ու
մանաւանդ անոնցմէ առաջինն ու վեր-
ջինը, տրուած ըլլալով որ Մայրականքի
զօյգ պաշտպան սուրբերուն, Տեառնեղ-
բայր և Զերեզեան Յակոբոսներ, յիշա-
տակը կ'իյնայ այդ չրջանին: Մինչդեռ
արտասահմանի մէջ միւս, միջին երկուքը
կը թուին ստանալ աւելի կարեւորութիւն:

Ուրիշ ուշագրաւ պարագայ մըն ալ
այն է, թէ Աւագ Տօները մեր Ծննդեան
տօներու չրջանը կ'ընեն աւելի երկարատե-
քան միւս եկեղեցիներունը (շոթառաւ որ
ուրիշ մեծ սուրբի մը՝ Յովհաննէս Մկր-
տիչ ծննդեան յիշատակով է որ կը փակ-
ուի Ամանորի և Ս. Ծննդեան տօներու
չրջանը մեր մօտ) և առաւել խորհրդաւոր:

Դարձեալ ուշագրաւ պարագայ մը. —
Մինչ միւս եկեղեցիներու մօտ տօնական
չրջանը կը սկսի Ս. Ծննդանով (Օրթո-
տօքսնի անոր մօտ իրականութիւնը յաշտող ու-
շինչ ունին զրեւելէ), մեր մօտ Ծննդն
ու Մեռելոցը անցնելէ ետք կարծես ամէն
ինչ վերջացած է, քանի որ Նոր Տարին
անցած կ'ըլլայ արդէն և Մկրտութիւնը
կամ Աստուածայայտնութիւնը կը տօնուի
Ս. Ծննդեան տօնին հետ միասին: Իսկ
Անուանակոչութեան տօնը միայն հոս է
որ ունի մեծ կարեւորութիւն:

Տարւոյն վերջին երկու օրերը կ'իյ-
նան Ծննդեան պահոց մէջ, Պահոց միւս
օրերը կ'անցնին նոր տարուան:

Իրբե վերջաբան մեր այս յօդուածա-
շարքին, աւելորդ չենք գտնել տալ հոս
ցանկը այն տաներուն, զոր Արեմոտեան և
Արեհեան Եկեղեցիներ կը տանեն ժխտա-
նաբար (անշուշտ բացի Սուրբ Երկրէն):

6 Յունուար — Յայտնութիւն կամ
Մկրտութիւն Տեառն:

11 Յունուար — Թէոդոս ճգնաւոր:

17 Յունուար — Անտոն ճգնաւոր:

18 Յունուար — Աթանոս և Կիւրեղ
Հայրապետներ Աղէքսանդրիոյ:

20 Յունուար — Եւթիմիոս ճգնաւոր:

25 Յունուար — Գրիգոր Աճաբան:

27 Յունուար — Յովնան Ոսկեբերան
(թէև Յունաց մօտ Սուրբին նշխարաց
փոխադրութեան յիշատակն է այդ օր):

3 Փետրուար — Տեառն ընդառաջ:

24 Փետրուար — Գիւտ զխոյ Յով-
նանու կարապետին:

26 Փետրուար — Պարփիւրիոս եպիս-
կոսոս Գաղայի:

1 Մարտ — Եւդոքսեայ կոյս:

11 Մարտ — Սոփոնիոս Պատրիարք
Երուսաղէմի:

18 Մարտ — Կիւրեղ Երուսաղէմացի
Հայրապետ:

25 Մարտ. — Աւետուհի Ս. Աճածնի:

1 Ապրիլ — Մարիամ Եգիպտացի:

23 Ապրիլ — Գէորգ զօրավար:

25 Ապրիլ — Մարկոս աւետարանիչ:
7 Մայիս — Տօն Խաչի (Յունաց՝ Ե-
րեման, Լատինաց՝ Գիւտի):

12 Մայիս — Եպիփան Կիպրացի:

21 Մայիս — Հեղինէ Թագուհի (Յու-
նաց մօտ Կոստանդիանոս Թագաւորը ևս):

1 Յունիս — Յուստինիանոս վկայ:

11 Յունիս — Բառնաբառ առաքեալ
(Յունաց մօտ Բարթողիմէոսը ևս):

12 Յունիս — Ոսոփրիոս ճգնաւոր:

14 Յունիս — Եղիսէ մարգարէ:

24 Յունիս — Ծնունդ Ս. Յովնանու
կարապետին:

29 Յունիս — Պետրոս և Պօղոս ա-
ռաքեալներ:

20 Յուլիս — Եղիս մարգարէ:

22 Յուլիս — Մարիամ Մագդաղինա:

24 Յուլիս — Գրիստինէ կոյս: [Թի:

27 Յուլիս — Պանդայէոն թիչի:

6 Օգոստ. — Այլակերպութիւն Տեառն:

15 Օգոստ. — Վերափոխումն Ս. Աս-
տուածածնի:

29 Օգոստ. — Գլխատումն Յովնանու
կարապետին:

8 Սեպտ. — Ծնունդ Ս. Աճածնի:

14 Սեպտ. — Խաչվերաց:

20 Սեպտ. — Եւստաքէոս մարտիրոս:

23 Սեպտ. — Յղութիւն Յովնանու
կարապետին:

24 Սեպտ. — Թեղեաց կոյս:

30 Սեպտ. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ:

1 Հոկտ. — Անանիա առաքեալ:

18 Հոկտ. — Ղուկաս աւետարանիչ:

21 Հոկտ. — Հիլարիոն արքայ:

26 Հոկտ. — Դեմետրիոս վկայ:

17 Նոյմ. — Գրիգոր սքանչելագործ:

19 Նոյմ. — Աբդիոս մարգարէ:

21 Նոյմ. — Ընծայումն Ս. Աճածնի:

25 Նոյմ. — Կատարինէ կոյս:

30 Նոյմ. — Անդրէաս առաքեալ:

1 Դեկտ. — Նաուուս մարգարէ:

3 Դեկտ. — Սոփոնիա մարգարէ:

4 Դեկտ. — Վառվառէ կոյս և Յով-
նանէս Դամասկացի:

5 Դեկտ. — Սարա ճգնաւոր:

6 Դեկտ. — Նիկողայոս հայրապետ:

7 Դեկտ. — Ամբրոսիոս եպիսկոպոս:

8 կամ 9 Դեկտ. — Յղութիւն Սուրբ
Աստուածածնի:

13 Դեկտ. — Լուսիա (Լուչիա) կոյս:

16/17 Դեկտ. — Երից մանկանցն (Ա-
նանիա, Ագարիա և Միսայէլ)՝ Լատինաց:
Յունաց մօտ՝ Դանիէլ մարգարէն ևս:

25 Դեկտ. — Ծնունդ Տեառն մերոյ:

26 կամ 27 Դեկտ. — Ստեփանոս նա-
խասարկաւագ:

28/29 Դեկտ. — Մանկունք Բեթղեհէմի:

(Վերջ՝ 16)

Գ. Ճ.

ՅԻՄՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՄԵՆ Ա. ՊԱՏՐԻԱՐԳ ԶՕՐ
ՊԱՏԱՀԱԾ ԱՐԿԱԾԻ ՄԱՍԻՆ

Ցուանելով կը հաղորդենք հետեւեալ ծառայութիւնները ոտքի աշխարհածին մասին, որուն ենթարկուեցաւ Ամեն. Տ. Թորգոմ Ա. Պատրիարք Հայրը, և որուն մասին գրեւ սկսան արդէն արտասահմանի հայ թերթերը:

Սրբազանը, Դեկտեմբեր 18ի Շաբաթ առաւօտուն, քանի ժը օրուան հանգիստի համար երիթով էր գացած Տ. Տիրայր վարդապետի ընկերակցութեամբ (այժմ Ծ. Վրդ. Ի Գալիֆօսնիա, Ծ. Խ.), երբ երկու օր ետքը, երկուշաբթի առաւօտ, պանդոկին վերանայարկէն գետնայարկի սրահը իջած ատեն, սանդուխի վերջին աստիճաններուն վրայ յանկարծ սահելով, սրունքին վարի մասը, ներքանէն իբր տուած սանդիմ վերով, փռուեցաւ, առնելի ցաւ պատճառելով Սրբազանին: Անժիջապէս կանչուեցաւ տեղւոյն միակ բժիշկ Հրէուհին, որ նախնական դարմանները կատարելէ վերջ զգացուց սակայն երուստղէմ փոխադրութեան անհրաժեշտութիւնը: Հեռաձայնով անմիջապէս լուր տրուեցաւ Ս. Աթոռ, ուսկից Տ. Մեսրոպ Ա. Արք. և վանուցս բժիշկը՝ Տթթ. Եղբուն և քարտուղար Պր. Կարպիս մէկ ժամ յետոյ արդէն ժամանեցին երիթով, միասին բերելով նաև հիւանդանոցի փոխադրակառք մը: Նոյնքան կարճ ժամանակի մէջ և ամենայն զգուշութեամբ, Ն. Ամենապատուութիւնը և ամէնքը հասան Ս. Գողթք, ուր Ծրանսպանի հիւանդանոցին մէջ ԳճՈՒԳԱՅԻՍՈՎ ԵՐԱՆԱԿԱՐԸ հաստատեց արկածին ճշդութիւնը և հանգստանքը: Իրիկուան դէմ հարկ եղաւ Սրբազանը ենթարկել ամբողջական անզգայացումի մը, որուն միջոցին սրունքին դիրքը յաջողապէս վերահաստատուեցաւ բժշկապետ Տթթ. Պաուէրի ձեռքով և ամբողջ ոտքը դանի մէջ սեղմուեցաւ: Այդ օրէն ի վեր, Սրբազան Հայրը կը հանգստանայ նոյն հիւանդանոցին մէջ, անշարժ, վայելելով դիտութեան բովանդակ խնամքը և Ս. Աթոռոյ անթերի հո-

գածութիւնը: Կարգ ու կարգ ամէն օր կ'այցելեն իրեն, բացի Տ. Մեսրոպ Արք. բազանէ, որ օրուան մէջ երկիցս կ'երթայ ի տես, Միաբանութեան բոլոր անդամները, վարդապետներ, տարկաւագներ և ծառայողներ: Այցելեցին նաև Հատինաց Պատրիարքը, Յունաց Ս. Պատրիարքին բացակայութեանը՝ Վասիլիոս Արքեպիսկոպոս, Ֆրանչիսկանց պետին փոխանորդը, Անկիլիքան Եպիսկոպոսը, Ղպտի, Ասորի և ուրիշ միաբանութիւններէն պատուիրակութիւններ, ինչպէս նաև երուստղէմի պետական բարձրագոյն վարչութիւնէն և երուստղէմի կառավարչութիւնէն ներկայացուցիչներ, Օմարի մըզկիթի մեծ Շէյխը, և այլն:

Առաջին ցաւաքին օրերը անցած են արդէն, ուռեցք, տեղը և այլն գրեթէ չէ տեսնուած. բուժումի գործը կը կատարէ իր բնական ընթացքը և բժիշկը կը վշտանայնէ թէ հարկադրեալ տեղութեան մէջ Ն. Ամենապատուութիւնը պիտի բուժուի Աստուծով, և վերադառնայ ի գլուխ իր պարտականութեանց:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Իր գահակալութեան է. տարեդարձին առթիւ, 1 Դեկտ. Դ. Ե. օրը, Ս. Պատրիարքը մեծեց հանդիսական և հանրային խմբումներ, բայց ընդունեց Պատ. Միաբանութիւնը, պաշտօնէսութիւնը և աշակերտութիւնը, որոնք իրենց շնորհաւորական յարգանքը մատուցին իրեն Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ:

Եւ. 9 Դեկտ. — Տ. Զգոն Վրդ. (այժմ Եպս. յԱմերիկա, Ծ. Խ.) ընտրուած ըլլալով Առաջին փոխանորդ Մարտէլի թեմին, վաղուան իր մեկնումին առթիւ, երեկոյնեան Պատրիարքարանի սրահներէն մէկուն մէջ ողջերթի Միաբանական համախմբում մը տեղի ունեցաւ: Սրտաքին մողթանքի խօսքեր ըրին իր եղբայրակիցները. օրհնածայն խորատներ խօսեցաւ Ս. Պատրիարք Հայրը: Տ. Զգոն Վրդ. պատասխանեց սրտաղեղ զգացմամբ. յետոյ ամէնքն ի միասին երգեցին «Աչա-կերտք Գրիգորոսին» շարականը:

(«Սիւն», 1985, ԺԲ. Յարի, Յունուար, (Թիւ 1, էջ 31-32):

Ս. ՅԱՎՈՒԻՆՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՍԻԱԿԱՆՔ — Ի ԵՄԱԿԱՆՔ

● Գիր. 1 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղանեան:

● Բշ. 2 Նոյմ. — Ս. Յովսէփյան Ասուածաճոյն: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գեթնեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Գատարազից, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալաշեան:

● Եր. 7 Նոյմ. — Երկօսասան վարդապետաց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համարաձու Վրդ. Քէշիշեան:

— Կէտօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկ. Գաղանճեանի զլիաւառութեամբ, Միարանութիւնը շնորհափառով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գերեզմանայ Կիւս Իսալի աչիւ ախտերէն ետք, վերջնայ Կից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ պաշտուեցան Ժամերգութիւնն հաւատանակ: Ապա կատարուեցաւ Տնորնական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Համարաձու Վրդ. Քէշիշեան:

● Կրթ. 8 Նոյմ. — Գլխե Խաչ (326): Գիշերային և առաւօտեան Ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, ուր և մատուցուեցաւ Ս. Գատարազը: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Ապա Միարանութիւնը, զգետաւարեալ, իշաւ Գիւտ Խաչի աչիւր, և անկէ բարձրանալով Ս. Գերեզմանին շրջափակը, երկցա զաթաւ անոր՝ և մէկ անգամ Գատանատեղայն շուրջ: Թափօրապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկ. Թաճարնային ներքեւ: Ս. Խաչափայտի մատուցն ի ձեռին, Կ'որհներ Խաճարը լեցուցած թաղմութիւնը: Ենայի քո Քրիստոսի երգեցողութիւնն ետք, Թափօրը վերջ գտաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, գրեթէ Կէտօրին:

● Եր. 11 Նոյմ. — Յով Անկելայն Սրբոյ: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արքեպիսկ.

● Կիր. 15 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէթեան:

● Ռու. 20 Նոյմ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետային եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կլարեղ Եպս.

● Բ. Զրեւակապիտան Գարեթիլի եւ Միսկէի: Առաւօտեան Ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համարաձու Վրդ. Քէշիշեան: Գերշ. Տ. Կլարեղ Եպս. Նախագահեց բարեաւրտի Առաւել ձկնհորեանի և պարագայից կոգիներուն համար կատարուած տարեկան կոգիներանոց պաշտամունքին:

● Կիր. 22 Նոյմ. — Դարձեալ առաւօտեան Ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարպիւսան, Նոյն վանքի Տեսուչը:

● Եր. 25 Նոյմ. — Առաւ. Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալեանեան:

● Կիր. 29 Նոյմ. — Իսրեկեմղան Յիսակիպիտան: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եշ. 3 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Կլարեղ Եպս.

● Ռու. 4 Դեկտ. — Լեւոնտիմ Ս. Ասուածաճոյն: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Կլարեղ Եպիսկ. Գարեգինի զլիաւառութեամբ, Միարանայ Երեւ ինքեանաշարժելով մեկնեցան Գեթնեմանի ձորը ուր յետ շնորհափառով հանդիսաւոր մուտքի ի Ս. Աստուածածնայ Տաճար: Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը մատուցաւ և Կլարեղի Կլարեղեանի և իւր գերգաստանի նշնեցեալներու կոգիներուն համար կատարուած տարեկան կոգիներանոց պաշտամունքին նախագահեց Գերշ. Լեւոնտիմեան Սրբապետ:

● Եր. 5 Դեկտ. — Գրիգորի Սեպեղազեանի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արքեպիսկ.

● Կիր. 6 Դեկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղանեան:

● Ռու. 11 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Հմայեակ Եպս.

● Եր. 12 Դեկտ. — Ս. առաւելոց թաղեոսի եւ Բարդղիմէոսի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Կիր. 13 Դեկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 19 Դեկտ. — Նիկողայոսի Սեպեղազեանի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայն առաւան մէջ, երկու օրիւ առաջ զուգարդիպած Հարցն Եղիպպոսի տոնիկ առիթով: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալեանեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ

Մայր Տաճարի ներքին գաւիթը գտնուող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

— Այսօր կատարուեցաւ Եւֆայի Ս. Նիկողայոս վանուց տօնախմբութիւնը: Պատարագեց չորշ. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեանի Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. իր քարուղին մէջ անդրադարձաւ Ս. Նիկողայոսի հրաշլի կեանքի մասին: Ներկայացուց զինք իբրեւ մեծանաւատ և մեծագործ հայրապետ, ինչպէս նաև պաշտպան նաւաւորացի:

● Կիր. 20 Դեկտ. — Ընդհանրապէս Ս. Յակոբայ վանոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր չորշ. Տ. Անուշաւան վրդ. Զվլանեան:

● Բշ. 21 Դեկտ. — Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Հմայեակ եպոս:

● Գշ. 22 Դեկտ. — Յղութիւն Ս. Աստուածի: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Հմայեակ եպոս. ինդոյեանի գլխավորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով ի իշան Գիթնեմանի ձորը ու շրջափառի կարգով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանի իրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանգրիսապետ Սրբաւան Հայրը:

● Աւր. 25 Դեկտ. — Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս:

● Եր. 26 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Մծբլայ հայրապետին Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր չորշ. Տ. Համբարձում վրդ. Քէշիշեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ Տաճարի դասին մէջ աւուրին նկարով կառուցուած սեղանին վրայէն:

● Կիր. 27 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր չորշ. Տ. Ռուբէն վրդ. Յովակիմեան:

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Կիր. 1 Նոյմ. — Ֆրանսայի վարչապետ Ժաք Շիրաքի իւրայեւ այցելութեան առթիւ, Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս. ներկայ եղաւ Քնէէթի մօտ պարտէզին մէջ եղած գրմաւորութեան:

● Բշ. 2 Նոյմ. — Ուփալայի (Շուէտ) եպիսկոպոս իր հետնորդներով այցելեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճար, ուր Ս. Գլխադիր աւխտին ետք իրեն տրուեցան հարկ եղած բացատրութիւնները: Ապա բարձրացաւ Պատրիարքան, ուր, ի բացահայտութեան Ամեն. Ս. Պատրիարք չոր. ընդունուեցաւ Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. ի կողմէ:

● Գշ. 3 Նոյմ. — Իւրայէլի Նախագահ Վսեմ. Հայիմ Հէրցօֆի Տանիարքա մեկնումին առթիւ, Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս. ուղղերթի գնաց Քնէէթի գրմացի պարտէզը:

● Աւր. 13 Նոյմ. — Կրեւէի Հայոց Հովիւ Արք. Տ. Յովսէփ Քնշ. Հալլաճեան շարժուան մը համար ժամանեց Սուրբ Գալաք:

● Կիր. 15 Նոյմ. — Երեկոյեան, Պեղիքայի Պատուին Ա. Թագաւորի ծննդեան տարեդարձի առթիւ, Պեղիքայեան նոր Հիւպատոս Պր. Գերշ. նարտ ֆիւէրի կողմէ, American Colony-ի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս. և չորշ. Տ. Սեան վրդ.:

● Բշ. 30 Նոյմ. — Երեկոյեան, St. Andrew's Day-ի առթիւ, Սկովտական եկեղեցին մէջ կայացած արարողութեան ներկայ գտնուեցան չորշ. Տ. Անուշաւան վրդ. և չորշ. Տ. Գուսան Արք., ինչպէս նաև Տիւր Սահակ Գալայեան և երկու Սկովտացիներ: Հայր Գուսան մեծ ներգեց Ռուսիա լերսը, իսկ Պր. Սահակ և Սարկաւաքներ երգեցին Գեովիա երգապէս շէրք: Ապա քաղաքի սրահին մէջ տրուեցաւ ընդունելութիւն, որուն իրենց ամենակցութիւնը բերին նաև Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս. և Տիւր Գերշ. Հինգիւսան:

● Եւ. 10 Դեկտ. — Միամիէն (Ֆլորիտա) Ս. Աթոռ ծառանց Ս. Ռ. Խոսիս Միաբան Գերշ. Տ. Հմայեակ եպոս. ինդոյեան, Ամանորն ու Ս. Եննդեան տօնը մեր մէջ անցընելու համար:

● Եր. 19 Դեկտ. — Կէսօրէ առաջ, իսխաւարարար Ս. Երկիր այցելող Իտալական Հանրապետութեան Նախագահ Ֆրանչէսքօ Քոսիկա այցելեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մուտք գործեց շրջապատուով: Պատանաւոր ժողով Ֆրանչիսկանց Կրեթիտ, իսկ Ս. Գերեզմանի դրան Լատինաց Պատրիարքը ըրին բարի գալուստեան հառեր: Երկու սրբալայրերուն առջև մեծաշարք քաղաքագետներ ձերարդի և շրջապատեալ օյթից: Մեր կողմէ ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս., Տաճարի Տեսուչ չորշ. Տ. Վաղարշ վրդ. և չորշ. Տ. Սեան վրդ.:

● Կիր. 20 Դեկտ. — Սուրբ Երկիր այցելող Իտալիոյ Պատարարի այցելող Նախարար ձուլիո Անտրէօթիի համեստափայլ Տիկիւնը կէսօրէ ետք այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք չոր:

● Բշ. 21 Դեկտ. — Երեկոյեան, Խանուկայի (Մակարաբեանց) տօնին առթիւ, քաղաքացեալ Վսեմ. Թէտի Քօլլէքի կողմէ, քաղաքացեալարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս., չորշ. Տ. Անուշաւան վրդ. և Տիւր Գերշ. Հինգիւսան:

● Գշ. 30 Դեկտ. — Տարեկանի առթիւ, Իւրայէլի Պետութեան Նախագահ Վսեմ. Հայիմ Հէրցօֆի ապարանքին մէջ կայացած քրիստոնէական համայնքագիտերուն առանդակեան ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Պատր. Փոյս. Գերշ. Տ. Կիրեղ եպոս., Գերշ. Տ. Հմայեակ եպոս. և Տիւր Գ. Հինգիւսան:

Բ Ա Ր Ե Պ Ա Շ Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ո Ւ Է Ր Ն Ե Ր

Ենթակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրեմք **1987** տարւոյ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Ծանօրին եւ այլ Մերավայրերում եղած հեռեկալ բարեպաշտական նուէրները:

1) Իսթանպուլէն, Երջանիկ եւ Նազենի Մանկեաններէ՝ չորս ձեռագործ կորփուրաներ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին:

2) Ամերիկայէն, Տէր եւ Տիկին Թորոս Աթրանոյշ Պարագլայանեաններէ՝ ժողկուար պրուէքէ շինուած զոյգ մը վզնոց եւ աւարներ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:

3) Երուսաղէմարնակ Օր. Աննա Զափատարեանէ՝ սեղանի ծածկոց մը եւ Աւետարանի բռնիչներ՝ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին:

4) Երուսաղէմարնակ Տիկին Լիզա Գրիգորեանէ՝ ձեռագործ ծածկոց մը՝ Ս. Յակոբեանց Տաճարի Աւագ Խորանին:

5) Երուսաղէմարնակ Տիրամայր Մարի Բէշիշեանէ՝ զոյգ մը բիւրեղապակեայ ծաղկամաններ Ս. Գլխադրի սեղանին:

6) Երուսաղէմարնակ Տէր եւ Տիկին Մուրատ եւ Սուլթանիկ Մանուկեաններէ՝ մեծ թիթեղ մը ձիթաիւղ՝ Ս. Քառասնից Մանկանց տօնին առիթով:

7) Իսթանպուլէն, Տիկին Թէրէզ Պաշտասարեանէ՝ 4 ձեռագործ կորփուրաներ:

8) Պէյրութէն, Տիկին Մարի Սինորեանէ՝ հինգ զոյգ պատարագիչի հողաթափեր, վեց աշխատուած ուրարներ, վեց խաչի բռնիչներ եւ չորս Աւագ Խորանի կորփուրաներ:

9) Երուսաղէմարնակ Օր. Աշխէն Հինգըլեանէ՝ ձեռագործ ճերմակ ծածկոց մը Ս. Գլխադրի սեղանին:

10) Երուսաղէմարնակ Օր. Աշխիւ Մուրատեանէ՝ գորգ մը Ս. Գլխադրի մատուռին:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԳԵՊՍ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
Լուսարարակէս Ս. Արժող

Ս. ԱԹՈՌՈՑՅՍ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴՈՐԱՆԸ ԵՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱՄ Է ՀԵՏԵԻՆԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

A Igreja Apostolica Armenia Imagem Moderna e Viva da Igreja Primitiva — Dr. Albert Khazinedjian. Tradução de Meguerditch Ekizlerian. (In Portuguese). S. Paulo, Brasil. Impressa en junho de 1987 sob o Alto Patrocinio de Igreja Apostolica Armenia, pp. 87 + Anexo.

In Jeden Mreuz Ein Lebensbaum — Lore Bartholomäus. Aus Armeniens Erbe und Gegenwart. Illustrationen von Mechti Horz-Benson. Köln, Luthe-Verlag, 1985, pp. 268.

Envoy of the Stars Academician Victor Ambartsumyan) — Ashot Arzumanyan. Moscow, Progress Publishers, 1987, pp. 231.

Նանսէն եւ Հայ գաղթականութեան Հայրենադարձութեան Հարցը — Աւետիս Եսփուհեան: Հրատարակութիւն Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրէ, 1983, էջ 279:

Տպաւորութիւններ Հայաստանեան Կրականութիւնը — Աւետիս Եսփուհեան: Մատենադար Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրէ, Տպ. «Արեւ», 1988, էջ 488:

Մեծ Եղեռնը Օտար Մտաւորականութեան Դնահատուժով — էջ 1էն 137 — Աւետիս Եսփուհեան եւ Տիգրան Գէորգեան: Համառոտ Մատենագիտութիւն Մեծ Եղեռնի մասին (Օտար Հեղինակներ) — Պարոտատեց՝ Տիգրան Գէորգեան — էջ 38էն 167:

Հրատարակութիւն Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրէ, 1980, էջ 167:

Պատմութեան Բառուղիներուն վրայ — Աւետիս Եսփուհեան: Գահիրէ, Տպ. «Արեւ» Օրաթերթի, 1987, էջ 302:

- Կեանքիս ծանապարհը ~ Աւետիս Եսփոսեան: Յուշախառն երաժշտութիւն: Հրատարակութիւն Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրէ, 1982, էջ 106:
- Հայաստանի Հանրապետութեան Քաղաքական, Ձինտորական, Տնտեսական, Ընկերային Կացութիւնը ~ Աւետիս Եսփոսեան, Գահիրէ, «Արեւ» թերթ, 1972, էջ 462:
- Պարսիկ Հերոսամարտը եւ Անոր Պարտութեան Պատասխանատուները ~ Աւետիս Եսփոսեան: Գահիրէ, «Արեւ» թերթ, 1973, էջ 133:
- Յորհեման Դոկտ. Աւետիս Եսփոսեանի ~ Իր ծննդեան 50ամեակին եւ Գրական Գործունէութեան 30ամեակին առթիւ: Գահիրէ, 1982, էջ 132:
- Նշանագիր ~ Վահանոյշ Թեքեան: Միացեալ Նահանգներ: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1987, էջ 141:
- Le Sacrement du Mariage, Du Rite Apostolique Arménien* — Père Vatché Iknadiossian. Marseille, 1987, pp. 14.
- Meditation* — Edna C. Cardish (Compiled & Edited by him). Father Garen's Key to Inner Peace. Albany, New York, Elramco Enterprise, Inc., 1986, pp. 76.
- Christianity Without Walls* — Morris Inch. Carol Stream, Illinois, 1972, pp. 135.
- Dust to Destiny* — Naomi Topalian. Watertown, Mass., «Baikar», 1986, pp. 107.
- Hagop Kojoyan* — Hagop Karapetovich Kojoyan (Painter). Leningrad, Aurora Publishers, 1980, 16 paintings.
- Doing Theology Across Cultures* — Morris A. Inch. Michigan, 1982, pp. 110.
- Three Apples from Heaven:* — Ohannes Sheohmelian. Armenian Folktales. Saddle Brook, N. J., AGBU Ararat Press, 1982, pp. 133.
- Three Essays on Plato's Republic* — Ohannes G. Sheohmelian. 1982, pp. 70.
- The Evangelical Challenge* — Morris A. Inch. Philadelphia, 1978, pp. 165.
- The Literature and Meaning of Scripture* — Morris A. Inch. (General Editor). Consulting Editor — C. Hassell Bullock. Michigan, Baker Book Co., 1981, pp. 303.
- Understanding Bible Prophecy* — Morris A. Inch. New York, 1975, pp. 151.
- Riding in Jerusalem* — Bettina Selby. London, Sidgwick & Jackson, 1985, pp. 216.
- Տօ, Լաճ Տնաւոր* ~ Յակոբ Յ. Ասատուրեան: Նիւ Եորք, 1986, էջ 64:
- Հաւարածոյ ~ Երեք երգ* ~ Յակոբ Սամուէլ Մանուկեան: 1) Հայաստանին, 2) Իրիկոսան Մոլոր, 3) Գոյր իմ Նազկի: Թորոնթօ, Գանատա, 1987, էջ 23:
- Գիրք Բժշկութեան (ժէ. Դար)* ~ Բուշիթ Սեբաստացի: Աշխատասիրութեամբ Դ. Մ. Կարապետեանի, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1987, էջ 190:
- Տոմարագիտական Ուշխատութիւններ* ~ Յակոբ Ղրիմեցի: Աշխատասիրութեամբ Զ. Ա. Էյնաթեանի, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1987, էջ 392:
- Խմբերգներ եւ Մեներգներ* ~ Վահան Յ. Պետեյան: Անթիլիաս, Հրատ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1979, էջ 25:
- Սրտի Խնդիրը* (10 Հարց եւ Պատասխան) ~ Զաւէն Լ. Դաւթեան: Հայկական ՍՍՀ Առողջապահութեան Մինիստրութիւն: Երևան, «Հայաստան» Հրատ., 1975, էջ 44:
- Հէրիաթ Հայաստանի Մասին* ~ Պէպօ Սիմոնեան: Պէյրուս, Թեքնոփրէս, 1979:
- Հումակերութիւն* ~ Արշաւիր Տէր Յովհաննիսեան: Մանդառնութեան Իմաստարոտութիւնը: Պէյրուս, Տպարան Մշակ, 1973, էջ 139:
- Պատմութիւն Հայոց Նոր Դարակնութեան* ~ Հրաչեայ Աճառեան: Պէյրուս, 1946, էջ 110:
- Արեւաբար* ~ Վարանդ: Թեքեան, Տպարան Նայիրի, 1978, էջ 218:
- Հոյժ Հրոց* ~ Վարանդ: Առջ. Ներքողական եղիշէ Ջարնեցի, Իր ծննդեան 80ամեակի եւ մահուան 40ամեակի առթիւ: Թեքեան, Տպ. Նայիրի, 1978, էջ 15:
- Երգեր Հայուն՝ Հայուն Համար* ~ Շահնազար Քէօթեան: Քերթուածներ: Լոս Անճելէս, Գալիֆօրնիա, Կ. Բրիթիկ, 1979, էջ 164:
- Ընկեր Գերասիմ Նոր Սշխարհի Մէջ* ~ Հրանդ Գանգրուշի: Պէյրուս, Հրատ. Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք, 1979, էջ 160:

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԱԾ ՏԱՎԱՐԻՆ ԵՂԱԾ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (1987)

Ամերիկյանայ ախտաւորներէ նուիրատուութիւններ. —

Տիար Գէորգ Գէորգեան	300 Տոլար	Տիար Բնտանիք	20 Տոլար
Տիկին Լիտիա Յոյանեան	150 »	Աղանի Արգոմանեան	20 »
Տէր և Տիկին Սարգիս Պոյանեան	150 »	Վարսմանի Գաղղլանեան	20 »
Տէր և Տիկին Յովհաննէս Աղաման	110 »	Վալանդին Սարգսեան	20 »
Տիկին Միլիեն Գեորգեան	100 »	Եղիսարի Սարգսեան	20 »
Տէր և Տիկին Վահան Օհանեան	100 »	Տիկին Տիրուհի Գարամարեան	20 »
Տէր և Տիկին Գրիգոր Թիթիլեան	110 »	Տիկին Վարդուհի Փաքաւորեան	20 »
Տէր և Տիկին Արշակ Գալանեան	110 »	Մի ում	5 »
Տիկին Աստիէ Մկրտչեան	90 »	Վերթին Յարութիւնեան	5 »
Տիկին Աղնիւ Մինասեան	50 »	Թէքեան Եղարք	15 Եճէլ
Տիար Արտաշ Յարութիւնեան	30 »	Տէր և Տի. Վանո Ղազարեան (Շուէտ)	50 Տոլար

Յրանաւայ խումբէն՝ Գերշ. Տ. Նորման Եղա. և Տիար Վարսման Սարգսեանի միջոցաւ՝

Սերժ Մանուկեան	100 Տոլար	Ներսէս Թիթիլեան	200 Յրանք
Յրանաւայ խումբ	400 Յրանք	Յրանաւայ խումբ (Հոգեհանգիստի)	2300 »

Գլուս Գոստայ տունին, Հոգեհանգիստեան առիթով եղած նուիրատուութիւններ. —

Տիկին Աշիլէ Սիմեան	110 Եճէլ	Տէր և Տիկին Ալեքսան Ալեքսանեան	30 Եճէլ
Տէր և Տի. Ստեփան Գարագաշեան	110 »	Տիար Գրիգորի Զէքմեան	20 »
Տէր և Տիկին Մհերեան Մաթոսեան	100 »	Տէր և Տիկին Անդրանիկ Գաղբեան	30 »
Օր. Միլիեն Եղիսեան	60 »	Տիկին Վարդուհի Գալանեան	20 »
Տիկին Գաթրին Ինկլանտ (Եղիստոս)	50 »	Օր. Արմենուհի Գարբիելեան	10 »
Տիկին Աղատունի Գարամարեան	50 »	Ճորճ Նասսար (Պէյթ Զանին)	20 Տոլար
Նազգաշեան Ընտանիք	50 »	Օր. Ալիս Գէորգեան	10 »
Տէր և Տիկին Եղիս Գանձեան	50 »	Տիկին Սիրուհի Տէր Վարդանեան	10 »
Տէր և Տիկին Յակոբ Մաթեան	50 »	Տիկին Ալին Գալանեան	10 »
Տէր և Տիկին Յակոբ Մնացականեան	50 »	Տիկին Արմենուհի Գալանեան	10 »
Տէր և Տիկին Զորայ Լուսաբեան	50 »	Տէր և Տիկին Գալոբ Գալատարեան	10 »
Տիկին Մաթիլտա Մարգարեան	50 »	Քէօֆիլեան Ընտանիք (Ռամայա)	5 »
Տիկին Թագունի Սահակեան	50 »	Տիկին Հերմինէ (Կիպրոս)	20 Կիպր. Թուրք
Տէր և Տիկին Արշակ Ռանոյեան	40 »		

Տիկիններ Վարդուհի Օհանեան և Մարի Ենօնիլեան մէկական թիթիլ Զէք կը նուիրեն։
 Ամերիկայէն ընդէ երեսուցէմայի Տիար Գէորգ Պետեան և Տէր և Տիկին Գալոբ Պետեաններ
 կը նուիրեն վեց մեծ սեղաններ և վեց նստարաններ՝ զորմածուելու համար պարտէզին մէջ
 տնական օրերուն, և 18 կանթիլներ՝ Ընտանիք խորանի բաժնին մէջ կախուելու համար։

Բոլորին արժէքն է 1,700 Տոլար։

Ամերիկայէն՝ Տիկին Էլյոս Վարդանեան կը նուիրէ վեց կտոր ձեռագործ։

Դարձեալ Ամերիկայէն՝ Տիկին Պերմուհի Գրիգորեան կը նուիրէ սկիւի ճերմակ ծածկոց մը։

ՀԱՅՐԻԿ ՎԴԴ. ԳԱԼԱՅԵԱՆ
 Տեսուչ Ս. Ստեփաննայ Տաճարի

Ղուկասին կիներ — Արտաւորագր. Պէրդրեան։ Թատերախաղ — Երկու Մաս։ Խաթանպուլ,
 Ռատուգլազ Հիմնարկի գեղար. Արշիան Տպարան, 1973, էջ 47։

Շառլոտ — Արման Վարդանեան։ Թատերախաղ։ Խաթանպուլ, 1979, էջ 134։

Ատենապետ — Վարդան Գինյ. Տիկնիլեան, Միտար կոտակերպութիւն։ Հոս Ան-
 ճուր, Տպարան անոր Օր, 1979, էջ 39։

Ուսումնասիրութիւն Դէպի Հայաստան — Թաթուլ Աւագ Գինյ. Երէջեան։ Ֆասուր, Գալֆօրնիա։ Ֆրէզնո, Լիպրարի Բրիթիկ, 1979, էջ 188։

(Շարունակելի)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅԵԱՆ
 Գալուստ Մանուկեանի

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր
Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Ս Ի Կ Ի Լ Պ Ե Ն Կ Ե Ա Ն Մ Ա Տ Ե Ն Ա Դ Ա Ր Ա Ն Ի
1987

Ա) Ելեմատկամ

	Նոր Շեֆել
1. — Նոր գիրքերու և թերթերու գնում	3,918.37
2. — «Սխռն»-ին՝ փոխանակուած թերթերու հաշուոյն	120.00
3. — Գիրքերու և թերթերու կազմին	140.00
4. — Ամսականք	3,000.00
5. — Աշխատավարձք	435.00
6. — Գրեհական պիտոյք	630.70
7. — Ընթացիկ ծախքեր և տառնին պիտոյք	814.25
8. — Դրոշմաթուղթ և թղթատար	1,388.60
9. — Հեռախօս	139.58
10. — Մանր նորոգութիւններ	246.50
Գումար՝	10,833.00

Դ) Նոր գիրքեր եւ թերթեր

	Գնուած	Նուր ստացուած	Գումար
1. — Հայերէն	62	451	513
2. — Անգլերէն	83	170	253
3. — Յորանսերէն	41	10	51
4. — Գերմաներէն	9	1	10
5. — Իտալերէն	7	3	10
6. — Սլոններէն	1	6	7
7. — Բուլնարէն	1		1
8. — Նորվեկերէն		3	3
9. — Արաբերէն	15		15
10. — Երբայերէն	1	1	2
11. — Ռուսերէն		1	1
12. — Վրացերէն		2	2
	220	643	868

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅԺԵԱՆ
Քարտուղար

Ս Ի Ո Ն

ՅԱՆՎ ՆԻՒԹՈՅ 1987 ՏԱՐԻՈՅ

ԲԱՆԱԱՐԱԿԱՆ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Սրբազրու- քիւններ եղծ Աղանդոյի մէջ	36
Սրբազրուքիւններ Վարժ Մաւ- տոյի» գրիւն մէջ	94
Գրիպոր Սուխասանց	95
Հայկական ծածկագրութիւն	135
Մանրապատում	196
ՄԱՐՏԻՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Խորենացու երկու հասուածի մասին	137
Վենեսիկ եւ Վիեննա (հրաւ.) 198, 241	

ԲԱՆԱՍՏԵՎԾԱԿԱՆ. —

ՀՈՒՐԾԱՄ. — Անվերնագիր	23, 132, 192
Գ. ՀԱՐՏԱՐ. — Բանաստեղծի աշխերով	26
Երգեր	89
Քառեակներ	134, 195, 240
ՎԱՀԷ-ՎԱՀԵԱՆ. — Անդոհանք	86
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Քառեակներ	88,
	133, 194, 239

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ. —

Գ. ՀԱՐՏԱՐ. — Գրաստեղծութիւն Թուղ- քերէն» (Եղիշեկ Ծ. Վրդ. Ման- նիկեանի)	50
«Հայրենի Աղբիւրից» (Անուշ Գրի- գորեանի)	106
«Կեանքին Զուգահեռ» (Վարդեռես Գարակեօղեանի)	163
«Հայ Եկեղեցի» Պատկերացման Հա շուտեփ» (Սիփան Քհյ. Մխսեանի)	222
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Գրիպոր Պատկերացման Մագիստրոս	254

ԳՐԱԿԱՆ. —

Գ. ՀԱՐՏԱՐ. — Եղիշեկ Զարեանց	253
ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ. —	
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Սաղիմա- կան անցուղաւորներ	99

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —

Ե. — Նոր տարի, նոր կեանք	9
Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ուղիով	71
Ապրիլ 24	122
ԹՈՒԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔ. — Բարեկարգու- քիւն Հայց. Եկեղեցւոյ	13, 79, 126, 186
Գ. Հ. — Վարժապետական մը	18
Տարեփոխ	234
«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» — Ի սեր կարգ ու կանոնի	66

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. —

ՌՈՒԲԷՆ ՎՐԻ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —	
Ամանորի պատգամ	21
ԳԵՌՐԻ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԵԱՆ. — Մկր- տութիւն Տեառն	22
Աւետումներ	84
Հիւնդիւն եւ տառապանքիւն	85
Աղօթքի բնոյթն ու նպատակը	130
Մարտիրոսներ	190
Նիւթապատեղութիւն	191
Մեր իսկական զանգ	236

ՀԱՅ ՆԱԲԱՐՈՂՆԵՐ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — ԺԻ. — ԺԶ. Գարեբու Հայ Նկարողներ	32,
	90, 145, 204, 240

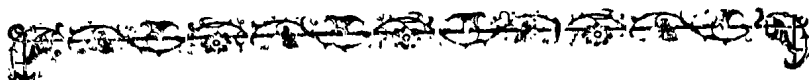
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Զաւու տա- րակները	48
Մովսէս Քերթոյի տարակները	49
Պատրոս Գեաղարձի վերագրուած տարակները	146
Կացուղ փոխման Աստուածածնի	208

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. —

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ. — Մասնա- ւոր պատկերացումներ Ս. Նոյն Վանագ Սեբաստիոյ	45, 96, 144, 209
---	------------------

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Ռուբեն Ա. Արժույթ	252	ԱՐԱՄ ՊԵՆԵՆ (քղմ.). — Թուրք բժիշկներու դերը Հայոց ջար- դին մէջ	150, 214, 256
Ս. ԳՐԱԿԱՆ. —		ԿԻՐՐԵՂ ԵՊՍ. ԳԱԲԻԿԵԱՆ. — Տարե- կան Տեղեկագիր Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի	165
Ք. — Փախուստ յեզիպոս	237	ԵՂԻՎԱՐԴ. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ	27
ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —		ՍԱՀԱԿ ԳՈՂԱՅԵԱՆ. — Տեղեկագիր Կիւլպէնկեան Մասեմադարանի	60, 269
Ս. Յակոբի Ներսէս	54, 107, 264	Սարկաւագական ձեռնադրութիւն	55
Հանգիստ Տ. Բարթողիմէոս Ծ. Վրդ. Թագանեանի	107	Ամանորի Հանգիստ Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի	59
Մահ Գրիգոր Մխլթեանի	164	Տարեկան հանդիսութիւն Ս. Թարգ- մանչաց Երկր. Վարժարանի	176
Լուսեր Ծայրագոյն Արեւելի Հայուրեան	164	72րդ Տարեդարձ Ապրիլեան Եղեռնի Հայկական ցեղասպանութեան նուիր- ուած երեկոյ	111
Յուպիէ վարժարանին հիմնարկէր	223	1600-ամեակ մահուան Ս. Կիրեղ Երուսաղէմացի Հայրապետի	112
Այցելութիւն ի Տիբերիա	223	Շահեկան դասախօսութիւններ	116
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր պա- տահած արկածի մասին	263	Վրաց Պատրիարքի այցելութիւնը Երուսաղէմ	224
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —		Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղեհէմի Ս. Այրեն	2
Յուն. — Փետր. Ամսօրեայ լուսեր	56	Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ յուլուած Ս. Արտուրէն	8, 108
Մարտ — Ապրիլ	» » 113	Շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին	4, 70
Մայիս — Յուլիս	» » 177	Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին	5
Օգոստ. — Հոկտ.	» » 225	Շնորհաւորական գիր՝ Քենթրալըրիի Արքեպիսկոպոսին	6, 109
Նոյմբ. — Դեկտ.	» » 264	Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պիմեն Պատրիարքին	6, 109
«ՍԻՈՆ»Ի ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ		Շնորհաւորական գիր՝ Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդին	7
Խոստովանանքի մասին	111	Բարեպաշտական նուէրներ	267
ՏԽՐՈՒՆԻ. —		Յանկ՝ Կիւլպէնկեան Մասեմադարանի կողմէ ստացուած գրքերու	61, 117, 181, 229, 266
Տ. Յովսէփ Ծ. Վրդ. Մամուր	180		
Ուրարական Վահէ Զատարեան	228		
ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ. —			
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ (հրաւ.) — Հրաշեայ Անառեանի նամակները Վիեննայի Մխիթարեաններին	38		
Ք. — Սկզբիցիներու միութեան եօթն- եակը Երուսաղէմի մէջ	52		
Ք. Ճ. — Համառօտ եւ բաղդասական ակնարկ՝ մեր եւ քոյր Սկզբիցի- ներու Տօնացոյցներուն վրայ	102, 160, 218, 259		

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԴՐԱԿԱՆ		
— Տարեփակ	Գ. Ճ.	234
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Մեր իսկական գանձը	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋՅԱՆ	236
Ս. ԳՐԱԿԱՆ		
— Փսխուսան յնգիպոս	Գ.	237
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
— Քսենակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	239
— »	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	240
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Վենեսիկ եւ Վիեննա	Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	241
ՀԱՅ ՆԿԱՐՈՂՆԵՐ		
— Հայ Նկարողներ ԺԱ. - ԺԵ. Դարերու	Ն. ԱՐՔ. ՄՈՎԱԿԱՆ	248
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Թուրքն Ա. Արծրունի	» » »	252
ԳՐԱԿԱՆ		
— Եղիշե Ջարեց	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	253
ԳՐԱԽՑԱԿԱՆ		
— Դրիլոր Պալլաուցի Մագիստրոս	Ն. ԱՐՔ. ՄՈՎԱԿԱՆ	254
Թուրք բժիշկներու դերը Հայոց ջարդին մէջ	Թրգմ. ԱՐԱՄ ՊԷՆԵԱՆ	256
Համառօտ եւ բաղկացական ակնարկ մեր եւ բայր Եղիշիներու Տոնացոյցներուն վրայ	Գ. Ճ.	259
ՅԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ		
— Ա.Լեն. Ս. Պատրիարք Հօր պատահած արկածի մասին		263
— Ամսօրեայ լուրեր		263
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆՆՐԱԷՆ		
— Եկեղեցական - Բեմական		264
— Պատեցական		265
Բարեպաշտական նուէրներ		266
Յանկ' Կիւլպենկեան Մասենադարանի կողմէ ասացուած զբերու		266
Ս. Աստուածածնայ Տաճարին եղած նուիրատուութիւններ		268
Տէրեկալի Կիւլպենկեան Մասենադարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃՅԱՆ	269
Յանկ նիւրոյ 1987 տարւոյ		270